

De schandaleuze spelen van 1559 en de leden van De Corenbloem

Het socioprofessionele, literaire en religieuze profiel van de Brusselse rederijderskamer

Remco SLEIDERINK
KU Leuven

“Dit sijn die gheene die inde cooren bloeme sijn”

In het najaar van 2012 ontdekte ik het archief van het Brusselse Sint-Sebastiaansgilde, een vereniging van handboogschutters, en de daaraan gelieerde gelijknamige broederschap⁽¹⁾. Een verslag van mijn zoektocht en een eerste verkenning van dit archief publiceerde ik in *Madoc. Tijdschrift over de Middeleeuwen* (Sleiderink : 2013). In deze bijdrage wil ik ingaan op een afzonderlijk gedeelte in het oudste handschrift in de collectie, de namenlijst met als titel “Dit sijn die gheene die inde cooren bloeme sijn”⁽²⁾. De Brusselse stadsarchivaris Alphonse Wauters nam een klein gedeelte hiervan over in een bijlage bij zijn biografie van Bernard van Orley (Wauters : 1881, pp. 74-76), maar hij deed dat zonder duidelijke bronvermelding en zonder verdere analyse. Afgezien hiervan bleef de ledenlijst onbekend in het literair-historische onderzoek.

Tot aan de ontdekking van het schuttersarchief was over de vroegste geschiedenis van de Brusselse rederijderskamer De Corenbloem weinig informatie beschikbaar (cf. Van Bruaene : 2004). Uit een latere bron was bekend dat de “Jongers vander Rethorycken vander corenblommen” in 1477 aan het stadsbestuur een verzoek richtten om hun statuten op schrift te bevestigen. Dat gebeurde enkele jaren later, in 1484, maar die tekst is sindsdien verloren gegaan (Van Eeghem : 1941, pp. 536-537). Uit het hertogelijk cijnsregister van Brussel en omstreken (1499) bleek verder dat de rederijderskamer in 1479 bestond uit “hoofftman, prince, facteur, dekens, ouders, gemeyn gesellen ende goede mannen” en dus al sterk ontwikkeld was. Van het stadsbestuur kreeg de rederijderskamer op dat moment de toestemming een lokaal in te nemen in het Vleeshuis, compleet met wijnkelder en binnenplaats: “zeker camere met een botelrye ende coerken” (Duverger : 1935, p. 84;

(1) Ik dank Edmond Roobaert en Bram Vannieuwenhuyze voor hun commentaar bij een eerdere versie van dit artikel.

(2) Brussel, Archief van de Stad Brussel, Serment royal Saint-Sébastien des Archers de Bruxelles, *Boeck vander ordinantien vander bruederscap des gloriosen sant ende martelare Sinte Sebastiaens*, p. 75-80.

Van Bruaene : 2004). Uit de stadsrekeningen van 1485-1486 en de periode 1497-1507 werd bovendien duidelijk dat de stad regelmatig betalingen deed aan het gezelschap, onder meer voor de opvoering van toneelstukken bij processies en blijde inkomsten (Duverger : 1935, pp. 84-92).

Over het ledenbestand van De Corenbloem waren voor de vroegste periode geen gegevens beschikbaar. Uit het kamerregister⁽³⁾ dat vanaf 1560 werd aangelegd kon al wel worden afgeleid dat De Corenbloem een sterke institutionele band onderhield met de Sint-Sebastiaansbroederschap in de Brusselse Sint-Gorikskerk. Tot ca. 1540 moest men lid zijn van deze broederschap alvorens tot de kamer te kunnen toetreden (Van Eeghem : 1941, pp. 537-538; De Baere : 1946a, p. 8). De broederschap was echter tegelijkertijd gelieerd aan het gilde van de Brusselse handboogschutters. Daardoor waren gilde, broederschap en rederijderskamer nauw met elkaar verweven. Volgens het kamerregister waren het van oudsher de leden van De Corenbloem die bij wedstrijden van de handboogschutters de eer van Brussel hooghielden op het gebied van het rederijkerstoneel. Ze waren vooral vermaard om hun kluchten:

Item de voirscreuen Rethoriseenen vande Corenblomme hebben altyt van ouden tyden aff deser stadt eere bewaert jn materie van Rethorycken als de gulde vanden hantboghe erghens heeft getrocken ten Landtjuweele hebbende met deselve gulde getrocken alsment aen hen begeert heeft, ende hebben altyt den prys gewonnen met Esbattement gelyckmen dat ouer menschen gedenckenisse heeft gesien gehadt gelyck oyck nyemant de contrarie en soude cunnen geseggen (De Baere : 1944, p. 3; cf. Van Eeghem : 1944, p. 63; De Baere : 1946b, p. 113).

Op grond van deze gegevens noemt Anne-Laure Van Bruaene De Corenbloem voor de Zuidelijke Nederlanden als “het enige overtuigende voorbeeld van een rederijderskamer met directe wortels in een schuttersgilde” (Van Bruaene : 2008, p. 47).

Het oudste handschrift in het recent ontdekte archief bevestigt de innige band tussen gilde, broederschap en rederijderskamer. Het vroegste deel van dit handschrift, met daarin de statuten, dateert van 1468-1469. In de ondermarge van de rijkelijk verluchte openingspagina is op een banderol de spreuk van De Corenbloem aangebracht, “Jueght stight vrueght”. Aan weerszijden van deze banderol zijn bovendien korenbloemen geschilderd. Dat duidt erop dat De Corenbloem al in 1468 bestond, in nauwe verbandenheid met de Sint-Sebastiaansbroederschap. Dat deze broederschap gewijd was aan Sint-Sebastiaan – in het handschrift afgebeeld met pijl en boog – duidt daarnaast op de band met de handboogschutters. Gelet op de banderol in de ondermarge is het niet ondenkbaar dat de toenmalige proosten van de broederschap – Jan de Coster, geheten Molenslager, en Joos Veylens – zelf lid waren van De Corenbloem (Sleiderink : 2013, pp. 142-149).

Voor de vroege geschiedenis van de rederijderskamer is echter vooral de ledenlijst van belang die in een iets jonger deel van het handschrift is opgenomen (p. 75-80): “Dit sijn die gheene die inde cooren bloeme sijn”. Deze ledenlijst van De Corenbloem wordt hier voor het eerst uitgegeven en

(3) Brussel, Koninklijke Bibliotheek, hs. G 219.

bestudeerd. Eerst geef ik de namen weer in de volgorde zoals ze voorkomen in de bron. Regeleinden heb ik daarbij aangeduid met een schuine streep. De rederijkers zijn door mij tussen vierkante haken genummerd in de volgorde waarin ze in de lijst voorkomen. De spelling van u/v en i/j is aangepast.

[p. 75] Dit sijn die gheene die inde cooren bloeme sijn / [1] Bertel de keeghel scrijnmaker / [2] Willem de buyst / [3] Henderijc stevens / [4] Jan stevens / [5] Peeter van monden / [6] Peeter Jans / [7] Joes vander brugghen / [8] Joes batens / [9] Jan van eelewijn / [10] Jan van bolenberghe / [11] Claes de moldere / [12] Pauwels thielman / [13] Joes vanden nuwermolen / [14] Matheeus de lathouwer / [15] Kaerle bont / [16] Henderijc van schoen eycke / [17] Gielijcs van schoen eycke / [18] Oddijn vander ouwer moelen / [19] Henneken de moelder / [20] Henderijc vander meeren / [21] Hubrecht de roovere / [p. 76] [22] Geleyn de neve / [23] Jan de neve / [24a en 24b] Jan van liere en sijn wijf / [25] Peeter vanden cleeren / [26] Gielijcs vanden cleygate / [27] Jacob de witte den stamelere / [28] Gielijcs de pape / [29] Pauwels vande venne / [30] Aert wolfaert / [31] Jan vanden voerde / [32] Thomaes zeeghers moldere / [33] Peeter de vos verwere / [34] Joes de rooselere fruytenier / [35] Merten van op leeuwe / [36] Jan van wyningen / [37] Jan de cock / [38] Jan moncornet / [39] Jan de vorste verwere / [40] Joes oetsebeen gelaes makere / [41] Jan vander hagen legwercker / [42] Peeter vanden bossche / [43] Jan van obberge / [44] Henderijc naghels / [45] Jan wassonberck / [p. 77] [46] Jan vander seyne / [47] Amelrijck colijns / [48] Jan moeys / [49] Ghijsbrecht de keyser / [50] Claes de vos / [51] Jan carens / [52] Jacob Rosseel / [53] Adriaen baert / [54] Jan van baveghem / [55] Peeter myten / [56] meester Joes de Muntere / [57] meester Willem de Raymakere / [58] Willem vanden houmoelen / [59] Gommaert de coninck / [60] Peeter van bruysteyn gheheten emele / [61] Jan de putter / [62] Gielijcs zwanaert / [63] Jan Joerdaens / [64] meester henderijc de boey / [65] Jan marijsijs / [66] Peeter duy douwe / [67] Peeter duy de Jonghe / [p. 78] [68] Jan trompet / [69] Peeter driesman / [70] Jan casteleyn / [71] Kestiaen temens / [72] Jan vanden damme / [73] Jan muyldere / [74] Jan van brabant / [75] Jan van wambeke / [76] Jan vander beken / [77] Jan de Riemslegere / [78] Peeter meerfroet / [79] Peeter eemelens / [80] Peeter vanden houmolen / [81] Peeter vliege / [82] Jan casse dienere / [83] Merten raes / [84] Willem van roe / [85] Thoenen severman / [86] Jan de herpenere / [87] Franschen vanden poele / [88] Joes de key / [89] Joes ruelens / [p. 79] [90] Merten smesman / [91] Paschier de kaerdemaker / [92] Jheronimus de mandemaker / [93] meester peeter diefijn / [94] Peeter vanden bossche / [95] Sakarijas legwerckere / [96] Henderijc van zelleke / [97] Lijppen van beenen / [98] Joes weldeman / [99] Joes zeeghers / [100] Jan van gaesbeke / [101] Franschen van wambeke / [102] Jan pluym / [103] Adriaen beeckman / [104] Augustijn myten / [105] Matthijs van Sint Jan belleman van Sint Goelen / [106] Jacob vanden eynde / [107] Henderijc wijfman / [108] Andries de keyser / [109] Jan oddaert / [110] Janijn de clerck / [111] Karel bont / [p. 80] [112] Jan vanden eey / [113] Jan van belle / [114] Jan van wesele / [115] Henderijc coppens / [116] Henderijc vanden houmolen / [117] Machiel van kaets / [118] Willem heyman / [119] Jan hoolaert

Deze ledenlijst zal ik hieronder vanuit verschillende standpunten analyseren. Ten eerste doe ik, met de gewaardeerde hulp van Edmond Roobaert en Bram Vannieuwenhuyze, een poging de genoemde rederijders nader te identificeren. Mede aan de hand van die mogelijke identificaties probeer ik het socioprofessionele profiel van de rederijders vast te stellen. Vervolgens maak ik een vergelijking met het ledenbestand in de periode 1548-1585 zoals Anne-Laure Van Bruaene dat heeft gereconstrueerd (Van Bruaene : 2008, digitale bijlage 3a) en doe ik een beredeneerd voorstel voor de datering van de lijst, namelijk omstreeks 1520.

Verderop in deze bijdrage wil ik het literaire en religieuze profiel van De Corenbloem bespreken. Ik doe dat aan de hand van twee komische toneelstukken die in 1559 onder verdenking van ketterij stonden, maar die kennelijk al lange tijd binnen De Corenbloem circuleerden. Het gaat om het *Spel van twee sotten* dat jarenlang behoorde tot het repertoire van Pauwels Thielmans (nr. 12 op de lijst) en om de *Bervoete bruers*, een klucht die tussen de boeken van Claes Rombouts de jongere zou zijn gevonden. Van deze Claes Rombouts wordt in 1559 gezegd dat hij al meer dan vijftig jaar lid is van de De Corenbloem, hoewel zijn naam ontbreekt in de ledenlijst. Deze zogenaamde ‘schandaleuze spelen’ zijn tevens van belang omdat ze helpen begrijpen hoe De Corenbloem vooral op het gebied van het komische toneel een reputatie opbouwde.

Socioprofessioneel profiel

De rederijderslijst telt maar liefst 119 namen. Een ordeningsprincipe is niet herkenbaar. Opmerkelijk is wel dat twee namen dubbel voorkomen, namelijk die van Kaerle (of Karel) Bont (nr. 15 en nr. 111 in de lijst) en die van Peeter vanden Bossche (nr. 42 en nr. 94). Vermoedelijk duidt dat op enige slordigheid en gelaagdheid bij het opstellen van de lijst die nochtans wel door één hand en in één beweging lijkt te zijn opgesteld. Opmerkelijk is verder dat bij een van de rederijders ook zijn vrouw wordt genoemd (nr. 24 “Jan van Liere en zijn wijf”). Hoewel vrouwen soms wel lid waren van een rederijderskamer – zoals getoond wordt door het voorbeeld van Clara Goolens bij De Lelie en ’t Mariacranske (Sleiderink : 2012, p. 64) – lijkt het hier toch eerder te gaan om een slordigheid, mogelijk onder invloed van de ledenlijst van de Sint-Sebastiaansbroederschap die elders in het handschrift is opgenomen (p. 47 en verder). Daar wordt bij veel broeders ook de echtgenote vermeld, telkens met de aanduiding “en(de) zijn wijf”.

Van een aantal rederijders wordt het beroep vermeld. Zo is er sprake van een schrijnwerker (nr. 1), een molenaar (nr. 32), twee schilders (nrs. 33 en 39), een fruitverkoper (nr. 34), een glasschilder (nr. 40), een tapijtwever (nr. 41) en een “bellemann” of omroeper (nr. 105). Vier rederijders voeren de titel “meester” (nrs. 56, 57, 64, en 93) en één wordt expliciet aangeduid als een dienaar (nr. 82). Bij een aantal rederijders is niet meteen duidelijk of de vermelding daadwerkelijk betrekking heeft op een beroep of dat het om een familienaam gaat. Het betreft hier nog drie molenaars (nrs. 11, 19 en 73) en een tapijtwever (nr. 95), maar ook een lattenmaker (nr. 14), een herbergier (nr. 70), een riemmaker (nr. 77), een harpspeler (nr. 86), een vervaardiger van wolkammen (nr. 91), een mandenmaker (nr. 92) en een klerk (nr. 110).

Een tiental rederijkers komt eveneens voor in de ledenlijst van de devotionele broederschap⁽⁴⁾. Omdat ook daar van sommigen het beroep wordt vermeld, kunnen we vaststellen dat ook nog een tegeldekker (nr. 16), een visser (nr. 23), een lakenbereider (nr. 54) en een timmerman (nr. 108) lid waren van het rederijkerskamer. Waarom sommige mannen op beide lijsten voorkomen, heb ik niet kunnen achterhalen. Dat blijft vreemd aangezien de leden van De Corenbloem sowieso verondersteld werden lid te zijn van de broederschap.

Om het beroepsprofiel van de rederijkers scherper in beeld te krijgen en ook een datering te kunnen voorstellen voor de ongedateerde ledenlijst van de rederijkerskamer, heb ik samen met de Brusselse onderzoeker Edmond Roobaert een prosopografische verkenning uitgevoerd, waarbij we aanvullingen hebben gekregen van Bram Vannieuwenhuyze op basis van diens databank *Wie is wie in laatmiddeleeuws Brussel*⁽⁵⁾. Bij dit verkennende onderzoek zijn uiteenlopende Brusselse bronnen betrokken, zoals de Brusselse poortersboeken en het *Liber authenticus* van de Brusselse gebedsgemeenschap rond Onze-Lieve-Vrouw van de Zeven Weeën (in 1499 in de Sint-Gorikskerk opgericht door de rederijkers van De Lelie, zie Sleiderink : 2012). Een moeilijkheid bij dergelijk onderzoek is dat steeds rekening moet worden gehouden met het voorkomen van homoniemen, namen die wel hetzelfde luiden maar op verschillende individuen betrekking hebben. En toch hebben we via deze weg, met vrij grote waarschijnlijkheid, bijkomend een flink aantal tapijtwevers (nrs. 12, 18, 53, 79, 101, 116, 118 en vermoedelijk ook 42, 58 en 80), drie steenhouwers (nrs. 20, 44 en 119), een schipper (nr. 55), een wielmaker (nr. 65) en een brouwer (nr. 115) kunnen aanduiden. “Janijn de clerc” (nr. 110) lijkt bij nader inzien ook een tapijtwever te zijn geweest en wellicht geldt dat ook voor “oproeper” Jan vanden Damme (nr. 72). De vermelde dienaar (nr. 82) was kennelijk de dienaar van de amman. Jan “de lathouwer” (nr. 14) blijkt geen lattenmaker te zijn geweest maar linnenwever en Jan Trompet (nr. 68) kan beenhouwer zijn geweest. Voor “Sakarijas legwercker” (nr. 95) is door het onderzoek duidelijk geworden dat hij inderdaad tapijtwever was en ook wel de familienaam Artenoys voerde. Voor verdere details verwijs ik graag naar de bijlage.

Naar het voorbeeld van Anne-Laure Van Bruaene geef ik de professionele status van de leden van De Corenbloem in een tabel weer, waarbij

(4) De tien rederijkers die ook in de lijst van de broeders voorkomen zijn nr. 16 (p. 52: “Henderijck van schoen eycke tyecheledecker en sijn wijf”), nr. 22 (p. 51: “Gheleyn de neve”), nr. 23 (p. 56: “Jan de neve visscher”), nr. 37 (p. 55: “Jan de cock int gheesthuys en sijn wijf”), nr. 43 (p. 54: “Jan van obberge”), nr. 54 (p. 54: “Jan van bavegem droechscheeder en sijn wijf”), nr. 72 (p. 56: “Jan van den damme oproeper”), nr. 83 (p. 60: “Mertens Raes”), nr. 95 (p. 63: “Sakarijas legwercker en sijn wijf”) en nr. 108 (p. 47: “Andries de beyser tymmerman”). Hierbij zij opgemerkt dat de naam van Jan van den Damme in de lijst met de broeders later lijkt te zijn toegevoegd dan het merendeel van de namen. Verder is de naam van Andries de Keyser in de ledenlijst van de broederschap kennelijk verkeerd opgenomen als Andries de Beyser (met een b).

(5) De databank *Wie is wie in laatmiddeleeuws Brussel* (WIWILB) werd gesubsidieerd door de Erfgoedcel Brussel en de Provincie Vlaams-Brabant en wordt in het najaar 2014, samen met bijkomende informatie, gepubliceerd als onderdeel van de databank ‘Zoeken naar personen’ van het Rijksarchief in België (<http://search.arch.be/nl/zoeken-naar-personen>).

de beroepen zijn ingedeeld in zeven categorieën (cf. Van Bruaene : 2008, p. 123). Ook de twijfelgevallen heb ik opgenomen in deze tabel die vooral bedoeld is om een globaal beeld te schetsen.

Sector	De Corenbloem (ca. 1520)	TOT	%
Ambachtelijke beroepen	Eén beenhouwer (68), één brouwer (115), één lakenbereider (54), één linnenwever (nr. 14), één mandenmaker (92), vier molenaars (11, 19, 32, 73), één riemmaker (nr. 77), één schrijnwerker (1), drie steenhouwers (20, 44, 119), dertien tapijtwevers (12, 18, 41, 42, 53, 58, 79, 80, 95, 101, 110, 116, 118), één tegeldekker (16), één timmerman (108), één vervaardiger van wolkommen (91), één visser (23), één wielmaker (65).	32	76,2
Kunstnijverheid	Eén glasschilder (40), twee schilders (33, 39).	3	7,1
Intellectuele beroepen	0	0	0
Handel en transport	Eén fruitverkoper (34), één herbergier (70), één schipper (55) en één oudkleerkoper (87).	4	9,5
Overheid en administratie	Eén dienaar van de amman (82).	1	2,4
Militairen	0	0	0
Overige	Eén harpspeler (86), één omroeper (105).	2	4,8
TOTAAL		42	100

Tabel 1. Professionele status van de leden van De Corenbloem, ca. 1520.

De tabel suggereert dat een aanzienlijk deel van de leden van De Corenbloem in de ambachtelijke sector werkte (76,2%), waarbij vooral de tapijtwevers zeer sterk vertegenwoordigd waren (31,0%). Daarbij moet overigens wel vermeld worden dat de tapijtindustrie te Brussel in deze periode ook het grootste aantal werknemers telde, zij het dat de tewerkstelling sterk afhankelijk was van de conjunctuur.

Uit de gegevens die in de bijlage zijn samengebracht kan verder worden afgeleid dat de tapijtwevers die lid waren van De Corenbloem grotendeels behoorden tot de lagere categorie van gezellen die weinig financiële speelruimte hadden, zoals Peter Eemelens (nr. 79). Vooraanstaande tapijtwevers (bedrijfsleiders van weefateliers met veel rijke klanten) zijn daarentegen niet aan te wijzen in de ledenlijst van De Corenbloem. Enkel Jan de Clerck (nr. 110) en Jan vanden Damme (nr. 72) hadden blijkbaar een eigen productieatelier.

Beoefenaars in de sector van de kunstnijverheid zijn in deze ledenlijst eerder zeldzaam (7,1%). Het gaat om de schilders Peeter de Vos (nr. 33) en Jan de Vorste (nr. 39) en glasschilder Jan Oetsebeen (nr. 40). Dit zijn geen vooraanstaande kunstenaars.

Een vergelijking met het latere ledenbestand

Zoals gezegd is bovenstaande analyse van het socioprofessionele profiel van de rederijders geïnspireerd door het onderzoek dat Anne-Laure van

Bruaene heeft gevoerd naar het ledenbestand van De Corenbloem in de periode tussen ca. 1548 en 1585 (Van Bruaene : 2008, pp. 114-147). Voor de periode tussen ca. 1560 en 1585 telde ze maar liefst 131 personen die dan voor het eerst als lid worden vermeld. “De Corenbloem was [...] wellicht niet alleen de actiefste maar ook de meest ledenrijke Brusselse rederijkerskamer in de tweede helft van de zestiende eeuw”, concludeert ze (Van Bruaene : 2008, p. 120). De ledenlijst in het handschrift van de Sint-Sebastiaansbroederschap – met daarop 117 verschillende namen – wijst erop dat De Corenbloem ook in de eerste helft van de zestiende eeuw een zeer omvangrijke vereniging was.

Om het socioprofessionele profiel van de rederijkers vast te stellen, poogde Van Bruaene het beroep te achterhalen van de leden die ze vanuit het kamerregister bij elkaar had gesprokkeld. Dat lukte voor 60% van de gevallen en dat leidde tot onderstaande tabel:

Sector	De Corenbloem (1548-1585)	TOT	%
Ambachtelijke beroepen	Eén bakker, twee beenhouwers, twee brouwers, één glasschrijver, twee harnasmakers, twee huidenvetters, één kleermaker, twee kousmakers, twee mesmakers, één molenaar, één peltier, één schrijnwerker, één steenhouwer, achttien tapisiers, één volder, één zeeldraaier.	39	43,8
Kunstnijverheid	Twee borduurwerkers, vier goudsmeden, zes schilders.	12	13,5
Intellectuele beroepen	Twee apothekers, één chirurgijn/barbier, één procureur	4	4,5
Handel en transport	Vijftien koopmannen, (twee “op Engeland”, één oosterse goederen, zes wollen lakens, vijf zijdelakens, één wijn), elf kremers, drie kruideniers, twee oudkleerkopers, één vettewarier	32	36,0
Overheid en administratie	0	0	0
Militairen	0	0	0
Overige	Eén lakei van Maria van Hongarije, één “boucxkoys” ⁽⁶⁾ .	2	2,2
TOTAAL		89	100

Tabel 2. *Professionele status van de leden van De Corenbloem, 1548-1585 (overgenomen uit Van Bruaene : 2008, p. 123).*

Wat opvalt bij een vergelijking met de vroegere periode (tabel 1), is dat er nog altijd veel leden zijn met ambachtelijke beroepen (43,8%), maar toch veel minder dan voorheen. De kunstnijverheid is nu iets sterker vertegenwoordigd, maar vooral de wereld van handel en transport is sterk toegenomen (tot maar liefst 36%). Dit duidt op een toegenomen status van de rederijkers van De Corenbloem. Dat beeld wordt nog versterkt doordat de tapijtwevers in het latere ledenbestand – het gaat in totaal om achttien personen (20,2%) – veel meer aanzien genoten dan in de vroegere periode. Sommigen behoorden

(6) Aan Bram Vannieuwenhuyze dank ik de suggestie dat het hier mogelijk gaat om een ‘broekoïs’, een Brusselse benaming voor de inwoners van de moerasgebieden (broeken), voornamelijk het Warmoesbroek, en dus groentetelers.

echt tot de top van de Brusselse tapissiers en zij leverden onder meer aan het hof (Van Bruaene : 2008, p. 125; vgl. Roobaert : 2012, pp. 556-562). Ook sommige schilders waren zeer gerenommeerd (Van Bruaene : 2008, p. 125; vgl. Roobaert : 2012, pp. 575-582).

Anderzijds zijn er ook aanwijzingen voor continuïteit. Heel wat familienamen die op de oude ledenlijst in het handschrift van de Sint-Sebastiaansbroederschap staan, komen ook voor in het latere ledenbestand van De Corenbloem zoals Van Bruaene dat reconstrueerde. Het gaat om Vanden Bossche, Vanden/r Cleeren, Coppens, Heyman(s), De Muntere, Myten(s), De Putter(e), Raes, De Roovere, Stevens, Thielmans en De Witte. Dit suggereert dat personen soms lid werden van De Corenbloem omdat familieleden hen dat voordeden. Op zo'n familiale verbondenheid wijst overigens ook het feit dat bepaalde familienamen meermaals voorkomen in de oude ledenlijst: Duy (sr. en jr.), Vanden Houmolen, De Keyser, Myten, De Neve, Van Schoen Eycke, Stevens, De Vos, Van Wambeek en Zeeghers. Van Bruaene benadrukt trouwens dat niet alle rederijkers van De Corenbloem in de tweede helft van de zestiende eeuw zo'n hoog socioprofessioneel profiel hadden. Ze wijst daarbij op het verschil in status tussen de "beëdigde leden die een monopolie hadden op de bestuursfuncties" en de "spelende personagien" (Van Bruaene : 2008, p. 125). Hierbij moet overigens wel worden opgemerkt dat voor de latere periode het beeld misschien vertekend is doordat het register dat vanaf ca. 1560 werd bijgehouden geen volledige ledenlijst is, maar vooral de bestuursfuncties in het licht stelt.

Datering van de ledenlijst

Het schrift maakt al duidelijk dat de recent ontdekte ledenlijst van De Corenbloem in het handschrift van de Sint-Sebastiaansbroederschap uit de eerste helft van de zestiende eeuw dateert (zie voor een afbeelding Sleiderink : 2013, p. 150). Een preciezere datering kan worden voorgesteld aan de hand van een aantal vaststellingen en overwegingen.

Ten eerste is het van belang op te merken dat het kamerregister dat De Corenbloem vanaf ca. 1560 bijhield, vrijwel geen namen vermeldt die ook op de ledenlijst staan. Enkel de naam van François vanden Poele – een oudkleerkoper die in 1558-1559 optrad als deken van De Corenbloem – komt overeen met een naam op de oudere ledenlijst (nr. 87: "Franschen vanden Poele"). Deze geringe overlap is des te opmerkelijker daar in het register soms ook op een vroegere periode wordt ingegaan. Zo staan in het register ook de namen van de personen die in 1548 en in 1551 betrokken waren bij twee wedstrijden waaraan de kamer deelnam. Het gaat om het haagspel in Geraardsbergen in 1548 waarbij De Corenbloem een spel van zinne opvoerde en om het landjuweel van handboogschutters in Leuven in 1551 waarbij ze gedurende tien dagen meerdere esbatementen ten tonele brachten. In totaal zijn bij de opvoeringen in 1548 en 1551 twaalf mannen betrokken als acteur, factor, deken of prins⁽⁷⁾. Geen van die namen komt echter voor op de ledenlijst

(7) Het betreft Franchois van Ballaer, Amelryck van Buggenhout (alias Stamppe), Jan Buyens (alias Goeyentijt), Anthonis Coppens, Nicolaes Craenenbroeck, Peter de Grove

in het handschrift van de Sint-Sebastiaansbroederschap. Dat duidt erop dat die lijst een veel oudere situatie van het ledenbestand weerspiegelt⁽⁸⁾.

Een mogelijke *terminus ante quem* kan afgeleid worden uit de identificaties van de personen op de lijst. Als Jan Trompet (nr. 68) inderdaad de beenhouwer uit de Vleeshouwersstraat is (zie bijlage), dan moet de ledenlijst vóór mei 1536 zijn aangelegd, want toen werd die man begraven op het kerkhof van de predikheren. En als Hubrecht de Roovere inderdaad te identificeren is met de tapijtwever die in 1529 dodelijk gewond raakte bij een ruzie die ontstond bij een dobbelspel (zie opnieuw de bijlage), dat moet de lijst uiterlijk in dat jaar zijn opgesteld.

Een mogelijk aanknopingspunt biedt ook de ledenlijst van de Sint-Sebastiaansbroederschap als zodanig. Die ledenlijst met broeders en zusters is te vinden vanaf p. 47 in het handschrift: “Hier na volghen de Namen vanden bruederen Ende susteren der bruederscap van Sinte Sebastiane Inder kercke van Sinte Goerickx In bruessele.” Het schrift, de rubricering en de aangebrachte lombarden doen vermoeden dat deze lijst (afgezien van de latere toevoegingen) door eenzelfde persoon is geschreven als de ledenlijst van De Corenbloem, mogelijk ook op hetzelfde moment. Voor zover beschikbaar kan de datum van overlijden van de hierin vermelde personen daarom in aanmerking worden genomen als mogelijke *terminus ante quem* voor de ledenlijst van De Corenbloem. Dit vereist een prosopografisch onderzoek dat op dit moment niet haalbaar is, maar toch wijs ik alvast op het voorkomen van de naam van Thomas vander Noot (p. 63 “Thoomas vander Noot [ende] zijn wijf”)⁽⁹⁾. Deze boekdrukker was actief in Brussel tot en met december 1523 en is vermoedelijk kort daarna overleden (Pleij : 1982, pp. 17-19). Dat doet vermoeden dat de ledenlijst van de Sint-Sebastiaansbroederschap vóór 1524 is geschreven en mogelijk geldt dat dan ook voor de ledenlijst van De Corenbloem.

Al te vroeg mag de ledenlijst uiteraard ook niet worden gedateerd, want Franschen vanden Poele was kennelijk nog in 1558-1559 deken van De Corenbloem. En er is nog een naam op de lijst die we in een latere periode aantreffen, namelijk Pauwels Thielman(s) (nr. 12). Die werd op 7 oktober 1559 in Brussel ondervraagd met betrekking tot het *Spel van Tweek sotten*, een humoristisch bedoeld tafelspel dat kort voordien – op Sint-Michielsdag, 29 september – was opgevoerd voor het Brusselse stadsbestuur, maar dat mogelijk met het Heilig Sacrament spotte. Het proces-verbaal van het verhoor is bewaard gebleven in het Algemeen Rijksarchief (editie door Van Eeghem : 1937, pp. 86-87).

(alias Prekere), Govaert Hechts, Jan van Hersele, Hansken de Knubber (=Jan de Knibbere), Simon de Leenbrouwere, François Schavaert en Jacob Tristram (zie Van Eeghem : 1944, pp. 62-63; cf. Van Bruaene : 2008, digitale bijlage 3a).

(8) Ook de naam van Jan Walravens, alias meester Oom, ontbreekt in de oude ledenlijst. Deze man organiseerde in 1551 in Brussel een zottenfeest en als nar van De Corenbloem nam hij in 1561 deel aan het Antwerpse landjuweel. Walravens was zeker vanaf 1544 als schilder in Brussel actief. Zie over hem Roobaert : 2003-2004.

(9) Zowel boven “Thomaas” als boven “wijf” is overigens een kruisje aangebracht. Naar we mogen aannemen is dat gebeurd na hun overlijden (zoals ook bij andere namen in de lijst een kruisje boven of naast de naam is geplaatst).

Uit de door hem ondertekende verklaring blijkt ten eerste dat Pauwels Thielmans tapijtwever van beroep was en dat hij 62 jaar oud was. Hij moet dus in 1496 of 1497 zijn geboren. Hij verklaarde bovendien dat hij “tspel van twee personnaigien te wetene vanden gemaikten ende geboren zot” al meer dan veertig jaar geleden, dus nog vóór 1520, op zijn repertoire had staan en dat hij dat stuk nadien ook nog opvoerde, zonder dat iemand ooit kritiek uitte. Hij had het zelfs twee keer opgevoerd voor meester Merten Coels, de in 1556 overleden plebaan van Sint-Goedele (cf. Van Eeghem : 1937, p. V). Toen men Pauwels Thielmans in 1559 de rol van de dwaas (“den geboren sot”) voorlegde, kon hij inderdaad de rol van de nar (“den gemaikten sot”) zonder aarzelen volledig opzeggen:

nae dyen wy hem den geboren sot hebben jn handen geleuert zoe heeft hij tselue gelesen ende van buyten den gemaikten sot van voere tot achtere zondere eenige variatie oft veranderinge gereciteert ende verhaelt gehadt oic zonder hesitatie (Van Eeghem : 1937, p. 86, r. 16-20).

Dat Pauwels Thielmans in deze periode nog altijd actief was als acteur kan worden afgeleid uit de vermelding van “tielman” op de spelerslijst voor de opvoering van de eerste *Bliscap* in 1560 (Beuken : 1978, p. 23). Hij speelde toen de bejaarde Joachim, de vader van Maria⁽¹⁰⁾.

Dat Pauwels Thielmans (nr. 12) en Franschen vanden Poele (nr. 87) de enigen op de lijst zijn die kennelijk ook nog in de tweede helft van de zestiende eeuw aantoonbaar deel uitmaakten van het gezelschap, en dat Thielmans in 1559 expliciet aangeeft dat hij al meer dan veertig jaar rederijker-acteur is, maakt het samen met de andere gegevens aannemelijk de ledenlijst rond 1520 te dateren. De geboortedatum van Thielmans (en Vanden Poele) laat niet toe de lijst veel vroeger te dateren, terwijl de sterfdatum van onder anderen Thomas van der Noot doet vermoeden dat de lijst ook niet veel later zal zijn genoteerd⁽¹¹⁾.

Pauwels Thielmans en het *Spel van twee sotten*

De verklaring van Pauwels Thielmans over zijn vroegere opvoeringen van het *Spel van twee sotten* verdient meer aandacht, al meent Anne-Laure Van Bruaene (2003, p. 134) dat Thielmans evenmin te vertrouwen is als de

(10) Beuken is overigens van mening – zonder daarvoor enig argument te geven – dat met “tielman” wordt bedoeld op een zoon van Pauwels Thielmans. Hij betitelt Pauwels Thielmans daarom als “een oud-toneelspeler” (Beuken : 1978, p. 24). Het ligt echter voor de hand om voor de rol van Joachim aan een bejaard acteur als Pauwels Thielmans te denken (zoals terecht ook wordt aangenomen door Van Eeghem : 1941, pp. 539-540). Er bestaat bij mijn weten geen enkele aanwijzing dat een zoon van Pauwels actief was als acteur.

(11) Een vergelijkbare redenering kan worden opgezet rond Jan de Putter (nr. 61). Als hij inderdaad geïdentificeerd kan worden met de man die als dertigjarige in 1527 naar Lutherse preken luisterde (zie bijlage), dan zal hij in hetzelfde jaar geboren zijn als Pauwels Thielmans.

andere rederijkers die in 1559 door het gerecht aan de tand werden gevoeld over hun betrokkenheid bij de opvoering van enkele ‘schandaleuze’ spelen:

De hele performance van Pauwels Thielmans lijkt een slimme encensering te zijn geweest van de rederijkers van ’t Mariacranske en hun factor François van Ballaer. Wellicht had een van hen het omstreden tafelspel geschreven en niet een of andere rederijker uit een ver verleden⁽¹²⁾.

Zonder uitspraak te willen doen over de betrouwbaarheid van *alle* verklaringen die zijn afgelegd in het dossier rond de spelen van 1559⁽¹³⁾, kan volgens mij worden vastgesteld dat De Corenbloem meer met het *Spel van twee sotten* te maken had dan tot nu toe werd aangenomen en dat het tafelspel echt wel ouder was dan de jaren vijftig van de zestiende eeuw. Naar mijn mening kan dit toneelstuk helpen zicht te krijgen op het literaire en religieuze profiel van De Corenbloem in de jaren rond 1520, in de periode dat de ledenlijst werd opgesteld. Het is daarom dat ik er dieper op in wil gaan.

Het volledige dossier rond de schandaleuze spelen is in 1937 uitgegeven door Willem Van Eeghem en bestaat uit een serie verhoren die de procureur-generaal van de Raad van Brabant in het najaar van 1559 en de winter van 1560 in opdracht van Granvelle had afgenomen (Van Eeghem, ed. : 1937, pp. 73-96) en een drietal min of meer volledige toneelteksten die bij het gerechtelijk onderzoek in beslag werden genomen. Het gaat om de klucht *Bervoete bruers* (Van Eeghem, ed. : 1937, pp. 1-26) en de eveneens komisch bedoelde tafelspelen *Spel van twee sotten* (Van Eeghem, ed. : 1937, pp. 27-40) en *Spel van drie sotten* (Van Eeghem, ed. : 1937, pp. 41-69). Priesters en monniken hadden geklaagd dat via deze spelen de spot werd gedreven met het ware katholieke geloof. Alle drie de Brusselse rederijkerskamers – De Corenbloem, ’t Mariacranske en Den Boeck – waren in 1559 met de opvoeringen van deze stukken in opspraak gekomen en tal van rederijkers werden daarom ondervraagd (cf. Van Bruaene : 2003, pp. 131-134; Van Bruaene : 2008, pp. 115-118).

Dat Pauwels Thielmans volgens de nu teruggevonden ledenlijst tot De Corenbloem behoorde, is op het eerste gezicht verrassend. Tot nu toe werd immers aangenomen dat deze rederijker tot ’t Mariacranske behoorde (Van Eeghem : 1941, p. 540, met name voetnoot 39; Van Bruaene : 2003, p. 134; Van Bruaene : 2008, p. 116 en p. 126; Parsons & Jongenelen : 2012, p. 250)⁽¹⁴⁾. Aandachtige lezing van de verschillende verhoren maakt echter duidelijk dat Thielmans wel degelijk tot De Corenbloem behoorde. Het *Spel van twee sotten* werd in 1559 weliswaar op de planken gebracht door ’t Mariacranske, maar stond oorspronkelijk op het repertoire van De Corenbloem.

(12) Zie ook Van Bruaene : 2008, p. 117: “Uiteindelijk krijgt men de indruk dat de rederijkers tijdens de verhoren deden, wat ze het beste konden: toneelspelen. Hoogtepunt was de declamatie door de 62-jarige Pauwels Thielmans [...] van een van de verdachte rollen, die hij naar eigen zeggen meer dan veertig jaar eerder uit het hoofd had geleerd.”

(13) Algemeen Rijksarchief, manuscripten divers 182.

(14) Zie ook Pikhaus : 1988-1989, p. 466 waar het *Spel van twee sotten* enkel met ’t Mariacranske wordt verbonden.

De verwarring moet onder meer zijn ontstaan door de dubbele pet van stadsrederijker François van Ballaer. Deze was al in 1548 actief binnen De Corenbloem – hij ging in dat jaar bijvoorbeeld als factor mee naar het haagspel in Geraardsbergen om daar ook op te treden in een spel van zinne – maar als factor van de stad Brussel had hij ook 't Mariacranske onder zijn hoede moeten nemen (zie daarvoor expliciet het verhoor van Van Ballaer, zoals uitgegeven door Van Eeghem, ed. : 1937, pp. 83-84)⁽¹⁵⁾. Daardoor was Van Ballaer ook verantwoordelijk voor de opvoering van een klucht voor het Brusselse stadsbestuur ter gelegenheid van het Sint-Michielsfeest op 29 september, hetgeen een traditionele taak van 't Mariacranske was⁽¹⁶⁾. En zo werd het *Spel van twee sotten* opgevoerd door Hansken Leers en Simon Hobosch. Die twee spelers waren inderdaad lid van 't Mariacranske⁽¹⁷⁾.

Toen Hans Leers werd ondervraagd, verklaarde deze nadrukkelijk dat het gespeelde stuk *niet* uit de boeken- en rollenverzameling van 't Mariacranske afkomstig was. Hij had een boekje met de tekst enkele maanden tevoren geleend van een onbekende jongeman in een Brusselse herberg, in ruil voor enkele refreinen. Hij had die jongeman later nog eens zien wandelen in de Bergstraat (Van Eeghem, ed. : 1937, pp. 84-85). Deze versie van de feiten werd bevestigd door zijn tegenspeler Simon Hobosch, die er nog aan toevoegde dat die jongeman uit Mechelen of Lier afkomstig zou zijn (Van Eeghem, ed. : 1937, 85-86). Beide rederijkers hadden het stuk voorgesteld aan Van Ballaer die het inderdaad geschikt achtte voor opvoering op Sint-Michielsdag. Ze hadden de tekst op rollen laten noteren door een koorknaap van Onze-Lieve-Vrouw op de Zavel⁽¹⁸⁾. Die rollen hadden ze vervolgens uit het hoofd geleerd. Nadien hadden Leers en Hobosch dan van de bejaarde Pauwels Thielmans gehoord dat deze hetzelfde stuk al jaren geleden had gespeeld (Van Eeghem, ed. : 1937, p. 86, r. 23-26 en pp. 85-86, r. 19-22).

Uit de verklaring die Pauwels Thielmans zelf aflegde, blijkt dat hij ervan uitging dat het *Spel van twee sotten* in 1559 werd opgevoerd door De Corenbloem, hoewel het feitelijk ging om twee spelers van 't Mariacranske. Thielmans noemt De Corenbloem enkele keren expliciet, onder meer als hij zegt dat hij van iemand van De Corenbloem had vernomen dat enkele priesters kritiek hadden op het stuk (Van Eeghem, ed. : 1937, pp. 86-87). Zijn vergissing zal zijn ontstaan door de onduidelijke status van François van

(15) Zie daarvoor het verhoor van Van Ballaer: “Franchoyls van ballaer borduerwerckere [...] seeght onder eedt dat hy js facteur vander stadt jn stuck vander Rethorycken opden last dat hij den crans moet als facteur dienen” (Van Eeghem, ed. : 1937, p. 83).

(16) Uit de verklaring van Pauwels Thielmans blijkt dat op die dag traditioneel een zottenfeest werd gevierd: “vyt dyen dat den dach van sinte machiel alhier de sotten feeste js” (Van Eeghem, ed. : 1937, p. 87).

(17) “vanden crans daer zy beyde [nl. Leers en Hobosch] jn zyn” (Van Eeghem, ed. : 1937, p. 85). Dat “Hobos” tot 't Mariacranske behoorde, blijkt ook uit de publicatie van een refrein van zijn hand in een bundel uit 1563 (een bundel die de weerslag vormt van een Brussels refreinefeest in 1562), zie De Baere : 1948, p. 126. Ook in 1574 publiceerde Simon Hobosch een refrein namens 't Mariacranske (Van Bruaene : 2008, p. 141).

(18) Dit deel van de verklaring werd nadien inderdaad bevestigd door de 18-jarige koorknaap Conraert vanden Horick (verklaring uitgegeven door Van Eeghem, ed. : 1937, p. 86).

Ballaer – die immers betrokken was bij de twee kamers – maar vooral ook doordat Thielmans uit eigen ervaring wist dat het *Spel van twee sotten* reeds lang op het repertoire van De Corenbloem stond.

De verklaring van stadsdichter François van Ballaer (Van Eeghem, ed. : 1937, pp. 83-84) is enigszins verward, maar bevestigt dat het *Spel van twee sotten* binnen De Corenbloem al lang bekend was. Van Ballaer beweerde dat het spel hem was aangereikt door die twee spelers van 't Mariacranske – Simon en Hansken – maar hij zei ook dat hij achteraf hoorde dat het stuk al werd gespeeld door Pauwels Thielmans “in zynen jongen tyde” en ook door Anthonis Coppens, “facteur vander corenblomme”, eveneens “jn zynen jongen dagen”. Kennelijk hoorde hij toen dat het spel al jaren binnen de kamer werd bewaard.⁽¹⁹⁾ Het was trouwens Van Ballaer die de twee rollen van de dwaas aan de onderzoekers van het gerecht overhandigde (Van Eeghem, ed. : 1937, p. 83). Deze tweezijdig beschreven rollen zitten nu nog altijd in het gerechtelijk dossier (fol. 121 en fol. 124), zij het dat in de loop der tijd het begin en het einde van de rol van de nar (“den gemaicten sot”) verloren zijn gegaan ((Van Eeghem, ed. : 1937, p. XXIV en pp. 29-40; Pikhaus : 1988-1989, p. 43).

In 1559 werd het *Spel van twee sotten* opgevoerd door 't Mariacranske, maar de verklaringen van Leers, Hobosch, Thielmans en Van Ballaer duiden erop dat het al veertig jaar eerder door De Corenbloem op de planken werd gebracht. Pauwels Thielmans zou het als jonge twintiger al hebben gespeeld en ook nadien zou hij het stuk nog hebben opgevoerd. Van Ballaer beweerde dat ook Anthonis Coppens – die zestien jaar jonger was dan Thielmans – het stuk opvoerde in zijn jonge jaren. Dat moet dan rond 1535 zijn geweest. Mogelijk traden Thielmans en Coppens toen samen op. In ieder geval wijst alles erop dat het *Spel van twee sotten* al ruim voor 1540 tot het vaste repertoire van De Corenbloem behoorde, dat wil zeggen in een periode dat de kamer nog nauw met de Sint-Sebastiaansbroederschap en het gilde van de handboogschutters verbonden was.

De vier ondervraagde rederijders waren het erover eens dat het *Spel van twee sotten* een onschuldig toneelstukje vormde. Stadsdichter François Van Ballaer – die zich als factor als eerste te verantwoorden had – benadrukte in zijn verklaring dat hij een eed had afgelegd om “gheen saken smakende heresie te componeren spelen oft vytgeuen” (Van Eeghem, ed. : 1937, p. 84). Hij zei dat hij op geen enkel moment had gedacht dat dit spel hem kwalijk zou worden genomen, vooral ook omdat het zo lovend sprak over “theylich sacrament der hostien”. Van Ballaer beweerde dat hij persoonlijk sterk getroffen was (“gemoueert”) door een passage waarin het mysterie van het Heilig Sacrament bevattelijk werd uitgelegd ((Van Eeghem, ed. : 1937, p. 84).

(19) Waarbij Van Ballaer kennelijk niet duidelijk heeft begrepen of daarmee op 't Mariacranske of De Corenbloem werd gedoeld. Hij verklaarde dat hij “heeft verstaen vande twee personnagen ende vanden anderen gesellen vander cameran dat tvoirs spel altyts jn huer bewaren js geweest”. Dat het spel wel degelijk bij De Corenbloem werd bewaard, blijkt ook doordat Van Ballaer meteen hierna twee leden van De Corenbloem noemt, namelijk Coppens en Thielmans.

De passage waar Van Ballaer naar verwees – beginnend met de woorden “Ghi seeght seker was etc” – moet hebben gestaan aan het einde van de rol van de nar, een deel dat helaas niet bewaard is gebleven. Maar wat er wel is overgeleverd van het *Spel van twee sotten* doet vermoeden dat het inderdaad een onschuldig tafelspel was, dat aanvankelijk ook op weinig kritiek zal zijn gestoten⁽²⁰⁾. Een dwaas spreekt vol lof over waardevolle ‘stenen’ die hij wil gaan aanbieden aan de koning, zonder dat de nar en het publiek aanvankelijk doorhebben dat het om hostiën gaat. Als de dwaas zijn geschenk dan eindelijk toont, reageert de nar eerst zeer verontwaardigd. De waardevolle stenen zijn gewoon ouwels (“uwelen”, vs. 160). De dwaas benadrukt echter dat zijn “nosse steenen” [hostiën] wel degelijk de edelste stenen zijn in de wereld:

het syn doch dedelste steenen gepresen
die in de werelt mugen weesen
so ons de priesters maken condit
sij nemen se dicwil in hueren mont
als sij inder kercken staen aenden autær
daer om sijnt edel steenen (Van Eeghem, ed. : 1937, p. 38, vs. 163-168).

Kortom, ondanks zijn zotte woorden blijkt de dwaas het gelijk uiteindelijk aan zijn zijde te hebben.

Afgaande op de bewaarde tekst is begrijpelijk dat de Brusselse rederijders verbaasd waren dat dit oude tafelspel onder vuur kwam te liggen. Humor bevat dit stuk vooral door de rare uitspraken van een angstige dwaas die de werkelijkheid niet goed begrijpt – en die daardoor bijvoorbeeld ook de seksualiteit van zijn ouders ter sprake brengt – maar met het Heilig Sacrament als zodanig wordt eigenlijk niet gespot.

Maar als dit spel inderdaad vrij onschuldig van aard was, dan verdwijnt daarmee ook een van de belangrijkste aanwijzingen om 't Mariacranske in 1559 met protestantse sympathieën in verband te brengen. De Corenbloem daarentegen was in 1559 met nog een ander stuk in opspraak gekomen, namelijk de klucht *Bervoete bruers*. Die beschuldigingen lijken ernstiger en De Corenbloem liet zich in ieder geval in de jaren vanaf 1566 kennen als een zeer protestantsgezinde kamer (Van Bruaene : 2008, pp. 114-147). Volgens Anthonis Coppens, factor van De Corenbloem, had hij het toneelstuk aangetroffen tussen de boeken van zijn bejaarde oom Claes Rombouts die ook al jaren lid was van de rederijderskamer. Omdat hij het beschouwde als “een van de genuechelyckste spelen om tvolck te doen lachene” had Coppens in 1559 besloten het te laten opvoeren. Wat hij daarbij niet vertelde, is dat zijn oom Claes Rombouts in 1527 al eens was vervolgd als Lutheraan. Reden genoeg om ook op de *Bervoete bruers* wat dieper in te gaan.

(20) Dat er niet of nauwelijks protestantse of antikatholieke elementen in het stuk voorkomen is ook de mening van Van Eeghem, ed. : 1937, p. XXIV en Pikhaus : 1988-1989, pp. 494-495.

Claes Rombouts de jonge en de *Bervoete bruers*

De *Bervoete bruers* was in 1559 het eerste toneelstuk dat onder verdenking kwam te staan. Het was opgevoerd in april van dat jaar bij een esbattermentenwedstrijd die de stad Brussel organiseerde ter gelegenheid van de vrede van Le Cateau-Cambrésis. De klucht gaat over een arme sloeber Hans Goetbloet die samen met zijn vrouw en kinderen een rijke maaltijd verorbert die hij eigenlijk bij de minderbroeders (de ‘bervoete bruers’) moest afleveren. De pater-gardiaan van de minderbroeders reageert woest als hij dit bedrog ontdekt, maar uiteindelijk vindt iedereen dat Hans wel gelijk heeft dat zijn eigen, blootvoetse kinderen ook ‘bervoete bruers’ zijn. Het stuk eindigt met de suggestie dat men beter aalmoezen kan geven aan de armen dan aan bedelmonniken: “duer compassien soe vercrijchdij godts gracie” (Van Eeghem, ed. : 1937, p. 26, vs. 348)⁽²¹⁾. Het is geen wonder dat de Brusselse minderbroeders aanstoot namen aan dit stuk waarin ze bovendien als lui en agressief werden voorgesteld (vgl. de bespreking door Parsons & Jongenelen : 2012, pp. 251-255).

De Corenbloem behaalde met deze klucht de eerste prijs, waarna die nogmaals werd opgevoerd op Sint-Mattheusdag, 26 september 1559. Het stuk werd toen opgevoerd met een toegevoegde proloog waarin de proloogspreker (François Van Ballaer) onderbroken wordt door een tapijtwever (“legwercker”) die doet alsof hij bijzonder verontwaardigd is omdat de tapijtwevers ten onrechte met het omstreden stuk in verband zijn gebracht:

wel ghy Corenbloemkens wat suldy verclaren
 salt van den beruoetenbruerkens weder wesen
 daer wy legwerckers soo seer om syn begresen
 en van sommige rabouwen gheheeten
 ic rade v allen by den sweeten
 dat ghy hier voor allen dit volc vertelt
 datter niet eenen legwercker me en heeft ghespelt
 twort ons noch verweten op den dach van heden
 dat wyt ghedaen hebben (Van Eeghem, ed. : 1937, p. 3, vs. 8-16).

Deze proloog leverde François van Ballaer op 7 oktober in bij het gerecht. Het eigenlijke toneelstuk verkreeg men van Jan de Knibber (ook wel: De Knubber) die in het spel de rol van minderbroeder had gespeeld. Hij had het eigenhandig overgeschreven uit een oud boek dat factor Anthonis Coppens hem ter beschikking had gesteld.

Coppens verklaarde op zijn beurt onder ede dat hij het spel had gevonden tussen de boeken van zijn oom Claes Rombouts die al meer dan vijftig jaar lid zou zijn van De Corenbloem:

Anthonis cueppens facteur vander coerenblomme ende harnasmakere
 van zynen ambacht / oudt omtrent xlvj jaren / geedt / Seeght dat op sint
 matheus dach lestleden hy deponent heeft doen spelen jnden naem vander

(21) De *Bervoete bruers* is uitgegeven door Van Eeghem, ed. : 1937, pp. 1-26, en nogmaals uitgegeven en in het Engels vertaald door Parsons & Jongenelen : 2012, pp. 246-277.

cameren vander corenblomme zeker spel dwelck hy gevonden heeft onder de boecken van Nyclaes rombouts zyns deponents oom / wezende een van den oudsten vander retorycke Ende gelyck hy deponent meyndt soe js hy doudste vanden eede van tgeheel collegie vander corenbloeme / als oudt wezende omtrent lxx jaren ende geweest hebben ouer de l jaren vander corenblomme collegie (Van Eeghem, ed. : 1937, p. 78).

Deze verklaring stelt ons wel voor een probleem in verband met de ledenlijst van De Corenbloem die ik hierboven heb uitgegeven en besproken. Volgens Coppens was zijn oom in 1559 het oudste lid van De Corenbloem. Dat zou betekenen dat hij langer lid was dan Pauwels Thielmans, maar dan zou hij ook op die ledenlijst moeten voorkomen. Dat is echter niet het geval.

Een mogelijke verklaring voor het ontbreken van Rombouts op de lijst van omstreeks 1520 zou kunnen zijn dat die niet het volledige ledenbestand van dat moment weerspiegelde. Coppens legt in zijn verklaring nogal veel nadruk op het feit dat Rombouts het oudste *beëdigde* lid van de kamer is. Is het mogelijk dat op de lijst van omstreeks 1520 dergelijke leden niet vermeld werden? Dat zou een verklaring bieden voor het relatief lage sociale profiel van de personen op de lijst (zie hierboven). Toch lijkt dit scenario weinig waarschijnlijk. Volgens het opschrift bevat de lijst “die gheene die inde cooren bloeme sijn” en daar behoorden de beëdigde leden uiteraard ook toe.

Een meer aannemelijke verklaring is dat Coppens zich vergiste, met name in aantal jaren dat Rombouts lid was geweest van De Corenbloem. Volgens Coppens was dat meer dan vijftig jaar, maar uit andere verklaringen in het dossier van 1559 blijkt dat de Brusselse rederijders soms moeite hadden met het situeren van gebeurtenissen die lang voor hun eigen tijd hadden plaats gevonden. Zo schatte François Van Ballaer dat Pauwels Thielmans meer dan zeventig jaar oud was, terwijl hij in werkelijkheid 62 was. Van Ballaer meende dat het *Spel van twee sotten* al meer dan zestig jaar geleden werd gespeeld (Van Eeghem, ed. : 1937, p. 83) en Simon Hobosch beweerde dat het vijfenvijftig jaar geleden was. Volgens Thielmans, die er zelf bij was en dus meer recht van spreken had, ging het om iets meer dan veertig jaar.

Wellicht was Rombouts iets minder lang bij De Corenbloem dan Coppens beweerde. Dat deze glasschilder voor De Corenbloem koos, is overigens wel opmerkelijk want diens gelijknamige vader – eveneens glasschilder – was lid geweest van De Lelie, de kamer die in 1507 opging in 't Mariacranske (Roobaert : 2011, p. 17; zie ook het *Liber authenticus*, fol. 161v)⁽²²⁾. In 1503 won deze vader een prijs in een rederijderswedstrijd die in Brussel was georganiseerd (vermelding van “meester Claes de glaesmaker” in de stadsrekening, uitgegeven door Duverger : 1935, p. 91). Edmond Roobaert heeft laten zien dat deze Claes Rombouts senior veel aanzien genoot in Brussel en een welgestelde burger was (Roobaert : 2011). Uit de studie van

(22) Volgens Roobaert : 2011, p. 23, was Claes Rombouts junior zelf ook lid van 't Mariacranske, maar hij baseert zich daarvoor ten onrechte op een vermelding in het *Liber authenticus* (fol. 266r), het boek waarin iedereen werd opgeschreven die deel wilde uitmaken van de gebedsgemeenschap rond Onze-Lieve-Vrouw van de Zeven Weeën. Vader Claes Rombouts senior wordt in dat boek ook vermeld, maar die staat wel degelijk onder “De lelie broeders” (fol. 161v).

Roobaert blijkt overigens ook dat Anthonis Coppens met de familie verwant was geraakt door zijn huwelijk met een natuurlijke dochter van Cornelis Rombouts, de broer van Claes Rombouts de jonge. Bij die gelegenheid was hem door de grootvader een som van 100 rijns gulden in het vooruitzicht gesteld, een bedrag dat Coppens in 1532, kort na het overlijden van Claes Rombouts senior (†1531) inderdaad mocht incasseren (Roobaert : 2011, p. 19).

Dat Coppens voor de herkomst van de *Bervoete bruers* verwees naar het boekenbezit van zijn bejaarde oom Claes Rombouts, had slecht kunnen uitpakken voor De Corenbloem. Daarmee riskeerde Coppens immers een oude rechtzaak op te rakelen. In mei 1527 was Claes Rombouts junior ernstig in opspraak gekomen als kopstuk van een Luthersgezinde groep (Roobaert : 2011, pp. 23-25; cf. Van Bruaene : 2003, p. 134; Van Bruaene : 2008, p. 129). Nadat Rombouts openlijk zijn dwalingen had erkend, was hij vrijgelaten, maar de in het dossier bewaarde getuigenissen ten laste waren niet min. Kennelijk stond Rombouts in 1527 al jaren bekend als ketter. Zo had hij de Bijbelse commentaren van Luther ingeroepen tijdens een discussie over de goede werken van de mens. Hij had aan mensen in zijn omgeving prenten en vlugschriften getoond – waaronder een Duits boekje dat verborgen moest blijven – en daarin werd gespot met de kerkelijke hiërarchie en werd de praalzucht van de kerkleiders aangeklaagd. In gesprekken had hij openlijk getwijfeld aan de heiligheid van Sint-Pieter en aan de betekenis van de sacramenten. Hoewel Claes Rombouts aanvankelijk zijn betrokkenheid bij de Lutherse ketterij had geminimaliseerd en enkel wilde toegeven dat hij boeken had gelezen over astronomie en magie, gaf hij in juni 1527 alsnog zijn dwalingen toe. Hij vroeg berouwvol om genade die hij ook verkreeg (Roobaert : 2011, pp. 23-25).

Dat Claes Rombouts Lutherse sympathieën koesterde, komt uit het gerechtelijk dossier van 1527 duidelijk naar voren. In dat inquisitiedossier worden echter nog twee mannen genoemd die mogelijk te identificeren zijn met rederijkers van De Corenbloem zoals die voorkomen op de lijst van ca. 1520. Tapijtwever Peter van den Bossche (cf. nr. 42 én 94 in de lijst) luisterde in 1527 in het huis van de bekende schilder Bernard van Orley naar Lutherse preken. Ook tapijtwever Jan de Putter (cf. nr. 61) werd in dat jaar beboet voor het beluisteren van zulke preken. Dat doet vermoeden dat De Corenbloem in de jaren twintig van de zestiende eeuw inderdaad een voedingsbodem vormde voor het vroege protestantisme in Brussel. Er is al vaak op gewezen dat dit protestantisme zich vooral snel verspreidde onder tapijtwevers (Van Bruaene : 2008, pp. 127-128). In die zin is het relevant er nog eens op te wijzen dat van de geïdentificeerde rederijkers op de lijst van omstreeks 1520 bijna een derde tot het ambacht van de tapijtwevers behoorde.

Sinds wanneer Claes Rombouts de *Bervoete bruers* in zijn bezit had, is niet met zekerheid te achterhalen, maar wellicht was dat al sinds de jaren twintig. Jan de Knibber, die het boek van Rombouts dankzij Anthonis Coppens kon kopiëren, beweerde in 1559 dat het ging om “eenen ouden boeck die by nae van outheyt heel versleten was” (Van Eeghem : 1937, p. 81). Geen van de ondervraagde rederijkers wist te zeggen wie het spel had geschreven en

wanneer dat zou zijn gebeurd. Stadsdichter François van Ballaer beweerde wel dat het spel mogelijk al eens was opgevoerd in Antwerpen:

Dan heeft wel hoiren seggen jnt gemeyne zonder te weten by wyen dat tvoirs spel noch tantwerpen zoude gespeelt zyn geweest nyet wetende hoe lange dat geleden mach zyn (Van Eeghem, ed. : 1937, p. 83).

In de verklaring van Anthonis Coppens wordt ook verwezen naar Antwerpen maar daar gaat het om een mogelijke inspiratiebron van de *Bervoete bruers*. Coppens beweerde meer bepaald te hebben vernomen “dat tanderen tyde zekere tonne boteren vt antwerpen soe verdoelt soude syn geweest / sonder te wetene van wyn hy tselue gehoort heeft / ende dat daar vyt tvoirscreuen gemaict js geweest” (Van Eeghem, ed. : 1937, p. 81). Al met al lijkt het waarschijnlijk dat de *Bervoete bruers* inderdaad in de jaren twintig van zestiende eeuw werd geschreven, mogelijk door Claes Rombouts de jongere of iemand in diens directe omgeving.

Conclusie

Het onderzoek wijst erop dat de recent ontdekte ledenlijst van De Corenbloem omstreeks 1520 werd opgesteld. Bij alle onzekerheid die aan het prosopografisch onderzoek blijft kleven – onder meer doordat we rekening moeten houden met het bestaan van homoniemen – lijkt de kamer in die periode toch vooral veel leden te hebben geteld uit de ambachtelijke sector, waarbij met name het aantal tapijtwevers opmerkelijk is. In de jaren die volgden, verkreeg de kamer binnen en buiten de stad een sterke reputatie op het gebied van het komisch toneel. Het *Spel van twee sotten* is daarvan een voorbeeld. Dat binnen de rederijkerskamer al vroeg reformatorische of antikatholieke sentimenten leefden, kan worden afgeleid uit de *Bervoete bruers* en de betrokkenheid daarbij van Claes Rombouts de jonge. Meerdere leden van De Corenbloem lijken al in 1527 in opspraak te zijn gekomen omwille van Lutherse sympathieën. Kritiek op monniken die liever lui dan moe zijn – zoals in de *Bervoete bruers* – past goed binnen dat kader.

De nadere analyse van het dossier van de schandaleuze spelen van 1559 bevestigt wat Van Bruaene reeds veronderstelde, namelijk dat De Corenbloem al in de jaren twintig van de zestiende eeuw sympathie toonde voor het reformatorische gedachtengoed (Van Bruaene : 2008, pp. 127-131). Een radicale breuk met het katholieke geloof liet echter nog enkele decennia op zich wachten. François van Ballaer voegde in september 1559 een spottende proloog toe aan de *Bervoete bruers*, maar in dezelfde periode organiseerde hij als stadsdichter nog altijd de opvoeringen van de vijftiende-eeuwse *Bliscappen*. De devotie tot Maria neemt daarin uiteraard een centrale plaats in. Veel van de acteurs die met de schandaleuze spelen van 1559 in opspraak waren gekomen – zowel van De Corenbloem als van de andere kamers – stonden in 1560 gewoon op de spelerslijst van de eerste *Bliscap*. Een aantal tekstuele ingrepen in zowel de eerste als de zevende *Bliscap* – vooral schrapingen – verraden weliswaar hervormingsgezindheid bij Van Ballaer, maar volstaan niet om van een religieuze revolutie te spreken (vgl. Beuken : 1978, pp. 20-23; Ramakers : 1996, pp. 46-47; Coigneau : 2003, p. 217). Ook de

refreinfeesten die De Corenbloem in 1559 en 1562 organiseerde brachten nog geen radicale ommekeer. Van Bruaene wijst erop dat ook de wedstrijd van 1562 niet als een calvinistische bijeenkomst mag worden beschouwd: “De wedstrijd lijkt veeleer een forum te zijn geweest voor mensen met uiteenlopende ideeën, maar met een gemeenschappelijk verlangen naar religieuze en intellectuele vernieuwing” (Van Bruaene : 2008, p. 135). Hoewel de kiem daartoe veel eerder was gelegd, koos De Corenbloem pas in 1566 openlijk voor het calvinisme.

Bijlage

Hieronder wordt getracht de namen op de ledenlijst van De Corenbloem nader te identificeren. De gegevens zijn op mijn verzoek bij elkaar gebracht door Edmond Roobaert en aangevuld door Bram Vannieuwenhuyze op basis van zijn databank *Wie is wie in laatmiddeleeuws Brussel*, hier afgekort als WIWILB. Overige afkortingen: AR: Algemeen Rijksarchief; ASG: archief van de kapittelkerk van Sint-Michiël en Sint-Goedele; OCMW: archief van het Openbaar Centrum voor maatschappelijk Welzijn (Brussel); RK: Rekenkamer; RAn: Rijksarchief Anderlecht.

Baert, Adriaen (nr. 53)

In 1518 werd Adriaen Baert als tapijtwever poorter te Brussel (Duverger : 1934, p. 231; Caluwaerts : 2006, p. 14).

Batens, Joes (nr. 8)

In 1516 werd Joes Baten poorter te Brussel, zonder vermelding van zijn beroep (Caluwaerts : 2006, p. 16). Een (andere?) Joes Batins wordt omstreeks 1550-1555 ingeschreven als broeder in de Sint-Jorisgilde (WIWILB).

Baveghem, Jan van (nr. 54)

Samen met zijn vrouw staat Jan van Bavegem als lakenbereider (“droechscheerder”) vermeld in de lijst van de broeders en zusters van Sint-Sebastiaan (p. 54).

Beeckman, Adriaen (nr. 103)

Zowel in 1505 als in 1506 wordt een Adriaen Beeckman vermeld in het *Liber authenticus* van de broederschap van Onze Lieve Vrouw van de Zeven Weeën (f° 172, f° 254). Ook in de tweede helft van de vijftiende eeuw wordt al dikwijls een Adriaan Beeckman vermeld (WIWILB).

Beenen, Lijppen van (nr. 97)

Beken, Jan vander (nr. 76)

In 1522 wordt Jan vander Beken, natuurlijke zoon van wijlen Peter vander Beken, poorter te Brussel, zonder vermelding van beroep (Caluwaerts : 2006, p. 18). In WIWILB zijn meerdere personen met deze naam te vinden, waardoor de identiteit niet nader valt vast te stellen.

Belle, Jan van (nr. 113)

Jan van Belle wordt in 1514 poorter in Brussel, zonder vermelding van beroep (Caluwaerts : 2006, p. 19). Het WIWILB vermeldt onder meer een schilder met deze naam (zestiende eeuw zonder precieze datering).

Boey, meester Henderijc de (nr. 64)

Bolenberghe, Jan van (nr. 10)

Bont, Kaerle (ook wel: Karel) (nr. 15 én nr. 111)

Bossche, Peeter vanden (nr. 42 én nr. 94)

Peter vanden Bossche is een naam die vaker voorkomt in de Brusselse bronnen. In 1513 wordt een Peter vanden Bossche (zonder vermelding van beroep) poorter van Brussel. Een bakker met deze naam wordt poorter in 1515-1516 en een borduurwerker in 1535 (Caluwaerts : 2006, p. 61). In 1521-1522 betaalt een Peter vanden Bossche, schrijnwerker, een rente gelegen in de Sint-Goriksparochie aan het kapittel van Sint-Goedele (RAn, ASG 1190, f° 13 v°). In 1530-1531 betaalt een gelijknamige tapijtwever een rente op een goed gelegen in de parochie van O.L.V. ter Kapelle aan het kapittel van St Goedele (RAn, ASG, 1196 tot 1198 [A°1533-34]). In het WIWILB is verder nog een "Peeter van den Bossche, mesmakere" opgenomen die vermeld wordt als honderdman van de wijk van het Sint-Cornelisgasthuis in 1496. Intrigerend is ten slotte de vermelding van tapijtwever Peter van den Bossche in een onderzoek naar Brusselse aanhangers van Luther in 1527. Deze man is mei 1527 41 jaar oud en werkt op daguren in eigen huis en daar waar hij werk kan vinden. Hij heeft Lutherse preken bijgewoond, onder meer ten huize van de schilder Bernard van Orley. Hij betaalde slechts een voorschot op zijn boete (2002a, 226; AR, Staat en Audiëntie 1176/6, f° 10 v°).

Brabant, Jan van (nr. 74)

Het WIWILB verwijst naar een tekst van 9 augustus 1502 waarin sprake is van een Jans van Brabant, wijlen Janne en desselfs wijlen Jans. Op 4 juni 1558 is een Janne van Brabant provisor van het Onze-Lieve-Vrouwegesthuis (WIWILB).

Brugghen, Joes vander (nr. 7)

Bruysteyn, Peeter van, gheheten Emele (nr. 60)

Gezien zijn alias is niet helemaal uit te sluiten dat Peeter van Bruysteyn identiek is aan Peeter Eemelens (nr. 79 in de ledenlijst). In dat geval zou het gaan om een derde doublure in de ledenlijst.

Buyst, Willem de (nr. 2)

Het WIWILB vermeldt voor 1550 een Willem de Buyst, schutter en lid van het Sint-Jorisgilde.

Carens, Jan (nr. 51)

Een Jan Caren, vettewarier, is ingeschreven in de Sint-Jorisgilde na 1556 (WIWILB). Vermoedelijk gaat het om een andere persoon.

Casse, Jan, dienere (nr. 82)

Dankzij het WIWILB komen we op het spoor van Janne Casse, knaap en dienaar van de amman (1504 en 1506). Jans Casse wordt volgens het WIWILB ook vermeld als begunstigde van een lijfrente geheven op een hofstede bij de Muntersbrug op 22 maart 1515. Daarnaast wordt een Jan Casse samen met zijn vrouw Machteld vermeld in het *Liber authenticus* van de broederschap van O.L.V. van de Zeven Weeën (f° 165). In 1525-1526 werken een orgelmaker en zijn knecht aan de orgels in Sint-Goriks. Jan Casse schildert bij die gelegenheid twee nieuwe pijpen van het grote orgel (RAn, Kerkelijke archieven van Brabant 29175 [A°1525-26], f°10 v°).

Casteleyn, Jan (nr. 70)

Cleeren, Peeter vanden (nr. 25)

In 1508 wordt een Peter vander Cleeren, zoon van Peter, poorter van Brussel (Caluwaerts 2006, 49).

Clerck, Janijn de (nr. 110)

Een tapijtwever Jan de Clerck wordt in 1486-1487 poorter in Brussel (Duverger : 1934, p. 225; Roobaert : 2002b, p. 68). Van 1491-1492 tot 1535-1536 betaalt

een tapijtwever met deze naam cijns aan de stad Brussel op zijn goed in Heerstraet (Duverger : 1934, pp. 225-227; Roobaert : 2002b, pp. 66-67). Een jonge maagd die woont in het huis van Jan de Clerck alias *van Antwerpen* nabij de Gelaaskensborre verkrijgt genade voor de veroordeelde tapissier Leonaert Knoest dankzij de tussenkomsten van Jan de Clerck bij aartshertog Karel en de Gulden Vliesridders (Roobaert : 2002c, pp. 26-28). De vermelde woning wellicht is wellicht het huis dat een Jan van Antwerpen in 1506-1507 kocht van de Kapellekerk (Frankignoulle & Bonenfant : 1935, n° 633, 149). In 1514 en volgende jaren is Jan de Clerck [alias van Antwerpen] een van de voogden van de kinderen van de tapijtwever Odijn de Huytmille (zie verderop Oddijn vander Ouwer Moelen) (Roobaert : 2002b, pp. 71-74). Als vertegenwoordiger van de natie van Sint-Laurent zetelt Jan de Clerck alias van Antwerpen in de jaren 1521-1529 in het Brussels stadsbestuur (Roobaert : 2002b, pp. 74-76) en in 1529, 1530 en 1531 is hij rentmeester van de stad (WIWILB). In 1521 sluit Jan de Clerck een samenwerkingsakkoord met Peter van Edingen van Aalst, keizerlijk en pauselijk tapissier, met betrekking tot de productie en verkoop van tapijtwerk (Roobaert : 2002b, pp. 88-89). In 1525 is Jan de Clerck alias van Antwerpen kerkmeester van de O.L.V. ter Kapellekerk te Brussel (Roobaert : 2002b, pp. 88-89). In 1539 lezen we over het overlijden van Jan de Clerck alias van Antwerpen en zijn begrafenis in de Kapellekerk (Roobaert : 2002b, pp. 79). In 1542 wordt de bekende tapissier Willem de Kempeneere vermeld als erfgenaam van zijn schoonvader Jan de Clerck alias van Antwerpen (Roobaert : 2002a, pp. 216). Voor de volledigheid wijzen we ook nog een Jan de Clerck die in 1512-1513 poorter wordt. En een zekere Jan de Clerck, busmaker, levert in 1531 koperdraad voor de bel aan de poort van het paleis op de Coudenberg (AR, Kwijschriften Rekenkamer 1.097). In het *Liber authenticus* wordt, zonder datum [?], eveneens een Jan de Clerck vermeld (f°211 v°). Er is ook een Jan de Clerck alias Cuerens, die beenhouwer is. In 1542 wordt die vermeld als raadslid (WIWILB). Daarnaast vermeldt het WIWILB nog enkele andere homoniemen waaronder een moutkerver in de moutmolen (1543) en een Jan de Clerck “cleermaker” die een eed aflegt als lepelaar van het graan (1545).

Cleygate, Gielis vanden (nr. 26)

Cock, Jan de (nr. 37)

Jan de Cock wordt ook vermeld in de lijst van de broeders van Sint-Sebastiaan. In 1496-1497 wordt tapijtwever Jan de Cock veroordeeld voor een gevecht met messen (Duverger : 1934, p. 226). Ook in 1513 trekt een tapijtwever met deze naam een mes (Duverger : 1934, p. 230). Verder wordt in 1515 een oudkleerkoper met deze naam, zoon van Anthonis, poorter (Caluwaerts : 2006, p. 51). In 1527 wordt een andere Jan de Cock, zoon van Leonaart, ook poorter (Caluwaerts : 2006, p. 51). Het WIWILB vermeldt verder een “Johannes dictus de Cock, presbiter” (1491) en een Jan de Cock, “openbaer apostolicq ende imperiael notaris in den voorschreven Raede van Brabant” (1540).

Colijns, Amelrijck (nr. 47)

Coninck, Gommaert de (nr. 59)

Een man met deze naam wordt poorter in 1528 (Caluwaerts : 2006, p. 54).

Coppens, Henderijc (nr. 115)

Een brouwer met deze naam wordt in 1503 poorter van Brussel (Caluwaerts : 2006, p. 56).

Damme, Jan vanden (nr. 72).

In de lijst met de broeders van Sint-Sebastiaan wordt Jan van den Damme vermeld als “oproeper” (p. 56). Een in Brussel geboren Jan van Damme, zoon van Jan, is

in 1520 poorter in Mechelen en werkt sinds 1518 aldaar in stadsdienst. Tot 1529 blijft hij in Mechelen (Duverger : 1934, p. 231). In 1529 moet Jan van Damme een reeks tapijten weven volgens een ontwerp in het bezit van Jan de Clerck van Antwerpen te Brussel (Van Doorslaer : 1926, p. 19 en p. 79; Duverger : 1934, p. 232; Roobaert : 2002b, p. 89). Van 1538 tot 1542 vindt voor de Raad van Brabant een proces plaats tussen Jan vanden Damme, aanlegger in beroep, tegen Gielis Rutten, Brussels tapijtwever, over het maken van vijf tapijten geweven naar een patroon van Jan vanden Damme (RAn, Raad van Brabant, griffie 588, f° 153-157).

Diefijn, meester Peeter (nr. 93)

Driesman, Peeter (nr. 69)

Duy, Peeter, de jonghe (nr. 67)

Duy, Peeter, douwe (nr. 66)

Eelewijt, Jan van (nr. 9)

Jan Eelewijt wordt vermeld in het *Liber authenticus* (f° 218).

Eemelens, Peeter (nr. 79)

In 1546 geven de testamentuitvoerders van een Brussels priester aalmoezen aan de armen in de stad. Onder hen bevindt zich ook tapijtwever Peter van Eemelen, die in knaapmanschap werkt en samen met zijn vrouw Anneken vander Houwmoelen en vier kinderen op Anderlechtse steenweg woont, krijgt zo'n aalmoes (Roobaert : 2002a, p. 247).

Eey, Jan vanden (nr. 112)

Emele, zie Bruysteyn, Peeter van,

Eynde, Jacob vanden (nr. 106)

Gaesbeke, Jan van (nr. 100)

Hagen, Jan vander, legwercker (nr. 41)

Zowel in 1521 als in 1522-1523 wordt een Jan vander Haghen poorter. Ook het WIWILB wijst op het bestaan van vele homoniemen, maar geen van die vermeldingen betreft een tapijtwever.

Herpenere, Jan de (nr. 86)

Heyman, Willem (nr. 118)

Een tapijtwever Willem Heymans wordt poorter in 1517 (Duverger : 1934, p. 231, Caluwaerts : 2006, p. 110).

Hoolaert, Jan (nr. 119)

In 1532 werkt de Brussels steenhouwer Janne van Hoilaer samen met zijn vader Hendrik in de Sint Sulpiciuskerk te Diest. Die vader is een bekende aannemer van bouwwerken (Frankignoulle & Bonenfant : 1935, n° 280, 67).

Houmolen, Henderijc vanden (nr. 116)

Zie hieronder bij Oddijn vander Ouwer Moelen.

Houmolen, Peeter vanden (nr. 80)

Zie hieronder bij Oddijn vander Ouwer Moelen.

Houmoelen, Willem vanden (nr. 58)

Zie hieronder bij Oddijn vander Ouwer Moelen.

Jans, Peeter (nr. 6)

Een Peter Janss wordt poorter in 1524-1525 (Caluwaert : 2006, p. 122).

Joerdaens, Jan (nr. 63)

Een Jan Jordaens wordt poorter in 1504 (Caluwaerts : 2006, p. 124).

Kaerdemaker, Paschier de (nr. 91)

Kaets, Machiel van (nr. 117)

Keeghel, Bertel de, scrijnmaker (nr. 1)

Key, Joes de (nr. 88)

Keyser, Andries de (nr. 108)

“Andries de Beyser (sic) tymmerman” wordt ook vermeld in de lijst van de broederschap van Sint-Sebastiaan (p. 47). Het WIWILB bevestigt dat Andries de Keysere in 1517 timmerman was.

Keyser, Ghijsbrecht de (nr. 49)

Lathouwer, Matheus de (nr. 14)

Matheus de Lathouwer, “linitextor” (linnenwever) en zoon van Maarten, wordt in 1518 poorter (Caluwaert : 2006, p. 132).

legwerckere, Sakarijas (nr. 95)

Sackarijas komt als tapijtwever ook voor in de lijst broeders van Sint-Sebastiaan, samen met zijn vrouw (p. 63, zie ook Wauters : 1881, p. 76). De voornaam Zacharias wordt zeer zelden gebruikt in Brussel (cf. WIWILB) waardoor identificatie met de tapijtwever Zacharias Artenoys heel waarschijnlijk is. Als Zacarias Artenoys wordt hij in 1501 in het *Liber authenticus* vermeld (f° 179). In 1529 voeren Peter de Pannemaker en zijn helpers Jan de Hamere, Peter van Oppenen en Zacharias herstellingen uit aan de Gedeontapijten in het paleis op de Coudenberg (Wauters : 1878 [1973], p. 73). Zacharias werkte daarbij 504 dagen doorlopend aan de tapijten voor een dagloon van 4 stuivers (Rijssel, Archives Départementales du Nord, Chambres de Comptes, B 2351, f° 440-441). In 1531 wordt Zacharius betaald voor (nog eens?) 254 dagen restauratiewerken aan deze tapijtreeks (idem, B 2363, f° 320 v°). In 1534-1535 betaalt de tapijtwever Zacharias Arhenoys een cijns aan de gemene kapelannen van Sint-Goriks op een goed en hof gelegen bij de Anderlechtse poort, bij het klein Zinneken (de kleine Zenne). De cijns wordt in 1545-1546 betaald door zijn weduwe (RAn, ASG 10.703, f° 257, 321, 379).

Liere, Jan van (nr. 24) “en sijn wijf”

Een lakenbereider Jan van Liere wordt poorter in 1538 (Caluwaerts : 2006, p. 136), maar waarschijnlijker is misschien dat het gaat om de bekende orgelmaker Jan van Lier (ook wel Jan Veryt of Jan van der Ryt genoemd) die omstreeks 1475 in Brussel werd geboren en er overleed in 1548 (WIWILB op basis van studies van Jean-Pierre Felix).

Mandemaker, Jheronimus de (nr. 92)

Marijsijs, Jan (nr. 65)

Een wielenmaker Jan Marisis wordt poorter in 1512 (Caluwaerts : 2006, p. 146).

Meeren, Henderijc vander (nr. 20)

In 1501 wordt Hendrick vander Meeren vermeld als nieuw lid van de Brusselse steenhouwers (Duverger : 1933, p. 85). In 1520-1521 wordt Hendrick vander Meeren poorter (Caluwaerts : 2006, p. 148).

Meerfroet, Peeter (nr. 78)

Moelder, Henneken de (nr. 19)

Moeys, Jan (nr. 48)

Moldere, Claes de (nr. 11)

Moncornet, Jan (nr. 38)

In 1501 worden de namen van Jan Montcornet en zijn vrouw Lysbeth genoteerd in het *Liber authenticus*. Maar op hetzelfde blad worden nog een andere Jan Montcornet en diens vrouw Mathilde vermeld (beide op f° 179).

Monden, Peeter van (nr. 5)

Muntere, meester Joes de (nr. 56)

Joes de Muntere wordt in 1511 poorter (Caluwaerts : 2006, p. 161). In 1527 laat meester Joes de Muntere zijn naam opnemen in het *Liber authenticus*, samen met vrouw en kinderen (f° 275v°).

Muyldere, Jan (nr. 73)

Myten, Augustijn (nr. 104)

Myten, Peeter (nr. 55)

Het WIWILB verwijst naar een schipper Peeteren Mytens (29 maart 1513).

Naghels, Henderijc (nr. 44)

In 1498 wordt Hendrick Nagels, gekocht poorter, vermeld als steenhouwer (Duverger : 1933, p. 74). In 1503 wordt hij vermeld in het *Liber authenticus* (f° 241) en in 1505 wordt Hendrik Nagels, zoon van Leonus, poorter van Brussel (Caluwaerts : 2006, p. 162). In 1532 werkt metselaar Hendrick Nagels in huizen van de broederschap van Sint-Elooi (Frankignoulle & Bonenfant : 1935, n° 74, 23).

Neve, Geleyn de (nr. 22)

Gheleyn de Neve komt ook voor in de lijst van broeders van Sint-Sebastiaan (p. 51).

Neve, Jan de (nr. 23)

Deze naam komt dikwijls voor in de bronnen. Als visser komt Jan de Neve voor op de lijst van broeders van Sint-Sebastiaan (p. 56). In 1516-1517, in 1518 en in 1522-1523 wordt telkens een Jan de Neve poorter van Brussel. In 1528-1529 wordt een Jan de Neve van Werchtene poorter en in 1544 een brouwer Jan de Neve, zoon van Jan (Caluwaerts : 2006, p. 163). In 1546 wordt een Jan de Neve genoemd als proost van de broederschap van de Zeven Weeën (*Liber authenticus*, f° 280v°, 281, 281v°, 282).

Nuermolen, Joes vanden (nr. 13)

Jos vander Nuermolen wordt vermeld in het *Liber authenticus* (f° 194).

Obberge, Jan van (nr. 43)

Jan van Obberge komt ook voor op de lijst van de broeders van Sint-Sebastiaan (p. 54) en wordt ook vermeld in het *Liber authenticus*. Een Jan van Obberge van Meise wordt poorter in 1506-1507. Een andere Jan van Obberge wordt poorter in 1519 en dan is er ook nog een Jan van Obberge, zoon van wijlen Christiaen, die in 1523 poorter wordt (Caluwaerts : 2006, p. 167). Ook het WIWILB verwijst naar enkele personen met deze naam.

Oddaert, Jan (nr. 109)

Oetsebeen, Joes, gelaes maker (nr. 40)

De glasmaker (glasschilder) Joosen Osebeen / Goesen Oesebeen in 1533 glasramen in het Brusselse begijnhof – meer bepaald in de infirmerie in 1533-1534 – en in 1536-37 zet hij glasvensters in het huis van de pastoor van dat begijnhof (OCMW, B 1716; B 1720; H 554, f° 4, 23 v°).

Op Leeuwe, Merten van (nr. 35)

Ouwer Moelen, Oddijn vander (nr. 18)

Oddijn is mogelijk de stamvader van een familie waartoe ook Henderijc, Peeter en Willem vanden Houmoelen (nr. 116, nr. 80 en nr. 58) behoorden. Odijn is een weinig voorkomende voornaam in Brussel zodat het aannemelijk is om Oddijn vander Ouwer Moelen / vanden Houmoelen te identificeren met de ingeweken tapiissier Odijn de Huytmille (zie ook onder Jan de Clerck). In 1494 wordt Marie, dochter van Thomas vanden Broecke en Marie Bras, vermeld als echtgenote van deze Odijn de Huytmille (Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België, Handschriftenkabinet, II. 6497, 178 v°). In 1514 zijn de tapijtwevers Jan de Clerck en Lyoen de Smet als voogden van Lysbeth de Huytmille, dochter van Odijn, en de tapijtwevers Willem Dermoyen en Jan de Kempenere, echtgenoten en voogden van Maria en Catherine, onwettige dochters van Odijn, in conflict over een

erfeniszaak met de tapijtwever Jeronimus Sicheram, echtgenoot van Wilhelmyne, dochter van Odijn. In 1519 volgt een vonnis van de Raad van Brabant in deze zaak (Roobaert : 2002a). In 1524 huurt tapijtwever Hendrik vander Houwermolen een huis van broederschap van Sint-Elooi (Roobaert : 2002a, p. 224). Op 18 juni 1525 huwen Odijn (II) van Houmoelen en Margriete 's Roover in Sint-Goedele (Stadsarchief Brussel, Parochieregisters 125) en in 1537-1538 worden beiden genoemd als leden van de broederschap van Sint-Leonardus in de parochie van Sint-Jans-op-de-Poel (OCMW, H. 94, f° 8v°). In 1537 wordt Catherine, de onwettige dochter van Odijn I de Huytmille, gelegitimeerd (AR, RK 25.179, f° 14). In 1548-1550 zal de Antwerpse tapijthandelaar Jan de Dobbelaer in uitvoering van een contract met de kanselier van de Orde van het Gulden Vlies zes stukken tapijtwerk leveren voor de grote raadzaal van de Geheime Raad. Odijn (II?) van den Aumeulen, tapissier te Brussel, ontvangt 7 lb. om die tapijten te Antwerpen op te halen en naar Brussel te brengen (AR, RK 21.485, f° 175 v°). Op bevel van de president van de Geheime raad wordt in 1550-1551 27 lb. betaald voor een stuk tapijtwerk dat Odijn (II?) vande Houmoelen geleverd heeft (AR, RK 20.778). Nota bene: Odijn vanden Houwmoelen, poorter van Brussel, is op 2 september 1531 getuige bij het opmaken van het testament van heer Jan De Beer, priester van Sint-Goedele (RAn, ASG 279, f° 241 v°). Een Odijn (II?) van (H)Ouwermolen wordt verder nog vermeld in processen voor de Raad van Brabant in 1558 en 1566. In 1558-1559 betaalt Odijn (II) vander Houdtmolen een jaarlijkse cijns op zijn huis achter stadhuis "Ronchevale" aan de huisarmen-meesters van Sint-Goedele (OCMW, B 400, f° 39 v°).

Pape, Gielis de (nr. 28)

De tapijtwever Gilijs de Pape, zoon van Pauwel, verwerft in 1517 het poorterschap van Brussel (Duverger : 1934, p. 231; Roobaert : 2002c, p. 18, Caluwaert : 2006, p. 173). Een andere Gielis, zoon van Lodewijk en echtgenoot van Lysbeth Raes wordt in 1521 vermeld (Roobaert 2002c, 18). In de zestiende eeuw was er bovendien een Gilijs de Pape lid van het verversambacht (WIWILB).

Pluym, Jan (nr. 102)

Poele, Franschen vanden (nr. 87)

In 1558-1559 was oudkleerkoper François vanden Poele deken van De Corenbloeme (Van Bruaene : 2008, digitale bijlage 3a).

Putter, Jan de (nr. 61)

In 1527 heeft de dertigjarige Jan de Puttere, alias Royepoorte, geluisterd naar Lutherse preken, onder meer in het huis van Peter de Pannemaeker. De boete die hij daarvoor kreeg opgelegd betaalde hij niet volledig (AR, Staat en Audiëntie 1176/6, f° 13 v°, 26 v°). Een tapijtwever Jan de Potter wordt vermeld in het jaar 1533-1534 (OCMW, B 912) en ook het WIWILB wijst op nog enkele personen met deze naam waaronder Jan de Pottre, auteur van het bekende dagboek.

Raes, Merten (nr. 83)

Als Mertens Raes staat hij tevens vermeld op de lijst van de broeders van Sint-Sebastiaan (p. 60). In 1536-1537 wordt Merten Raes poorter, zonder vermelding van zijn beroep (Caluwaerts : 2006, p. 185).

Raymakere, meester Willem de (nr. 57)

Riemslegere, Jan de (nr. 77)

Roe, Willem van (nr. 84)

Rooselere, Joes de, fruytenier (nr. 34)

Roovere, Hubrecht de (nr. 21)

Een tapijtwever Hubrecht de Roovere raakt in 1529 dodelijk gekwetst bij een betwisting met een Brussels poorter naar aanleiding van een dubbelspel (AR,

- RK 639, f° 43 v°). Een gelijknamige “ticheldekker”, zoon van Godfried, wordt poorter in 1530-1531 (Caluwaerts : 2006, p. 192).
- Rosseel, Jacob (nr. 52)
- Ruelens, Joes (nr. 89)
- Schoen Eycke, Gielis van (nr. 17)
Een Gielis Schoeneycke werd omstreeks 1550-1555 ingeschreven in het Sint-Jorisgilde (WIWILB).
- Schoen Eycke, Henderijc van (nr. 16)
Samen met zijn vrouw komt de “ticheldekker” Henderijc van Schoen Eycke ook voor op de lijst van de broederschap van Sint-Sebastiaan (p. 52). In 1505 verwerft Henrick van Schoeneycke, “tector tegularum”, het poorterschap van Brussel (Caluwaerts : 2006, p. 199). Een andere (of dezelfde) tegeldekker met deze naam wordt, samen met Mathijs van Schooneijcke vermeld in een rekening van het Sint-Jacobsgasthuis (1553-1554, WIWILB).
- Severman, Thoenen (nr. 85)
- Seyne, Jan vander (nr. 46)
- Sint Jan Matthijs van, belleman van Sint Goelen (nr. 105)
- Smesman, Merten (nr. 90)
- Stevens, Henderijc (nr. 3)
In 1540-1541 wordt een Henrick Stevens poorter van Brussel (Caluwaerts : 2006, p. 214).
- Stevens, Jan (nr. 4)
Het WIWILB heeft enkele vroege vermeldingen. Jan Stevens in de Rosmoelen legt in 1489 de eed af als stokhoeder in de Rosmolen. Een andere Jan Steevens is in 1464 lid geworden van het steenbickelerenambacht. Dat lijkt te vroeg om in aanmerking te worden genomen.
- Temens, Kestiaen (nr. 71)
- Thielman, Pauwels (nr. 12)
Pauwels Thielmans wordt in oktober 1559 als 62-jarige tapijtwever verhoord in de zaak van de “schandaleuse spelen” (zie Van Eeghem, ed. : 1937, p. 86). Elders in deze bijdrage wordt daar dieper op ingegaan.
- Trompet, Jan (nr. 68)
In de jaren 1500 tot 1505 betaalt Jan Trompet cijns aan de kapelanij van Sint-Michiels in Sint-Goedele. In mei 1536 wordt een beenhouwer Jan Trompet, wonend in de Vleeshouwersstraat, begraven op het kerkhof van de predikheren (Roobaert : 2002d, p. 16, noot 42).
- Venne, Pauwels vande (nr. 29)
- Vliege, Peeter (nr. 81)
- Voerde, Jan vanden (nr. 31)
Een potgieter Jan vanden Voerde verkoopt in 1470-1471 een rente op een goed in de Drabstraat, naast de Zavel, aan de huisarmenmeester van de Kapellekerk (Frankignoulle & Bonenfant : 1935, n° 187, 143). Dat lijkt echter te vroeg voor een identificatie met de persoon op de ledenlijst. Ook het WIWILB vermeldt voor deze vroege periode meermaals een Jan vanden Voorde (als schepen, kasseimeester, acht en deken van de lakengilde).
- Vorste, Jan de, verwere (nr. 39)
In 1526-1527 wordt schilder Jan de Vorste poorter van Brussel (Caluwaerts : 2006, p. 235).
- Vos, Claes de (nr. 50)
Het WIWILB vermeldt een Claes de Vos als toezinder van de Sint-Elooisbroederschap. Dat is in 1476 wat te vroeg lijkt voor onze lijst.

Vos, Peeter de, verwere (nr. 33)

Pieter de Vos treedt in 1526 op als getuige bij een overeenkomst tussen Jan Machiels en drie meesters van het linnenweversambacht (WIWILB).

Wambeke, Franschen van (nr. 101)

In 1509 wordt tapijtwever Fransoys van Wambeke poorter (Caluwaerts : 2006, p. 240).

Wambeke, Jan van (nr. 75)

Wassonberck, Jan (nr. 45)

Een Jan Wassenberch wordt in 1479 vermeld als pachter van het wegegeld (WIWILB). In 1486 wordt in het WIWILB tevens een Jan van Wassenberge “pannemakere, guldebrueder om lakenen te makenen ende te vercoepenen” vermeld.

Weldeman, Joes (nr. 98)

Joos Weldemans wordt in 1509-1510 poorter van Brussel (Caluwaerts : 2006, p. 245).

Wesele, Jan van (nr. 114)

Eventueel kan hier worden gedacht aan een Jan van Wesele uit het artsengeslacht waar Andreas Vesalius uit voortkwam (WIWILB, zie De Fraine : 1962).

Wijfman, Henderijc (nr. 107)

Witte, Jacob de, den Stamelere (nr. 27)

Wolfaert, Aert (nr. 30)

Wyningen, Jan van (nr. 36)

Zeeghers, Joes (nr. 99)

Josse Zegers is volgens WIWILB burgemeester in 1491, raadslid in 1493, rentmeester in 1496, opnieuw raadslid in 1503 en opnieuw rentmeester in 1508.

In 1498 is (een andere?) Joos Segers acht van de lakengilde (WIWILB).

Zeeghers, Thomaes, moldere (nr. 32)

Zelleke, Henderijc van (nr. 96)

Zwanaert, Gielijc (nr. 62)

Bibliografie

BEUKEN (W.H.), ed. : 1978, *Die eerste bliscap van Maria en Die sevenste bliscap van onser Vrouwen* (Culemborg: Tjeenk Willink / Noorduijn).

CALUWAERTS (Jan) : 2006, *Poorters van Brussel 1501-1600, deel IB*, (Leuven, “Poortersboeken van het hertogdom Brabant II”).

COIGNEAU (Dirk) : 2003, “Van de Bliscappen tot Cammaert. Vier eeuwen toneel-literatuur in Brussel”, in JANSSENS (Jozef) & SLEIDERINK (Remco), red. *De macht van het schone woord. Literatuur in Brussel van de 14de tot de 18de eeuw* (Leuven: Davidsfonds), pp. 213-233 en pp. 265-270.

DE BAERE (C.) : 1944, “Het aandeel der gulden in de ontwikkeling van het Nederlandsch tooneel te Brussel”, *Eigen Schoon & De Brabander*, 27, pp. 1-4.

DE BAERE (C.) : 1946a, “De Brusselsche kamers van rhetorica”, *Eigen Schoon & De Brabander*, 29, pp. 1-17.

DE BAERE (C.) : 1946b, “De bedrijvigheid der oude kamers van rhetorica te Brussel”, *Eigen Schoon & De Brabander*, 29, pp. 97-119.

DE BAERE (C.) : 1948, “De Brusselse refereynen en liedekens van 1562”, *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1948, pp. 119-155.

- DE FRAINE (P.J.) : 1962, "Het artsengeslacht van Wesele (Vesalius) en het "Zoet Water" bij Leuven", *Eigen Schoon en de Brabander*, 45, pp. 285-295.
- DUVERGER, (J.) : 1933, *De Brusselsche steenbickeleren. Beeldhouwers, bouwmeesters metselaars enz in de XIVe en de XVe eeuw met een aanhangsel over Claus Sluter en zijn Brusselsche medewerkers te Dijon* (Gent).
- DUVERGER, (J.) : 1934, "Brusselsche legwerkers uit de XVe en XVIe eeuw", *Gentsche Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis*, 1, pp. 214-238.
- DUVERGER, (J.) : 1935, *Brussel als kunstcentrum in de XIVe en de XVe eeuw* (Antwerpen/Gent).
- FRANKIGNOULLE (E.) & BONENFANT (P.) : 1935, "Notes pour servir à l'histoire de l'art en Brabant", *Annales de la Société Royale d'Archéologie de Bruxelles*, 39.
- PARSONS (Ben) & JONGENELEN (Bas) red. & vert. : 2012, *Comic Drama in the Low Countries, c.1450-1560. A Critical Anthology* (Cambridge: Brewer).
- PIKHAUS (P.) : 1988-1989, *Het tafelspel bij de rederijders* (Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde).
- PLEIJ (Herman) : 1982, *De wereld volgens Thomas van der Noot, boekdrukker en uitgever te Brussel in het eerste kwart van de zestiende eeuw* (Muiderberg: Dick Coutinho).
- RAMAKERS (B.A.M.) : 1996, "5 mei 1448. Begin van de traditie van de jaarlijkse opvoering van een van de zeven Bliscappen in Brussel", in ERENSTEIN (R.L.), red., *Een theatergeschiedenis der Nederlanden* (Amsterdam: Amsterdam University Press), pp. 42-49.
- ROOBAERT (E.) : 2002a, "De Kunstenaarsfamilie "de Mol". Een onderzoek naar de sociale achtergrond van de Brusselse kunstenaars en legwerkers in de 16de eeuw", *Eigen Schoon & De Brabander*, 85, pp. 193-248.
- ROOBAERT (E.) : 2002b, "Jean de Clerck dit van Antwerpen, licier et marchand de tapisseries: sa participation à la vie publique et au développement de l'industrie de la tapisserie à Bruxelles (1486-1539)", *Annales de la Société Royale d'Archéologie de Bruxelles*, 65, pp. 61-104.
- ROOBAERT (E.) : 2002c, "De Brusselse tapijtindustrie rond 1520. Tapijthandelaars, grotere en kleinere weefateliers, legwerkers in loondienst en kartonschilders", *Belgisch Tijdschrift voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis*, 71, pp. 3-46.
- ROOBAERT (E.) : 2002d, "Jeruzalemvaarders, rederijders en schilders en de Palmzondagprocessie te Brussel in de 16de eeuw", *Volkskunde*, 103, pp. 3-70.
- ROOBAERT (E.) : 2003-2004, "'Prince van den Onwijzen". Jan Walravens, schilder en rederijker te Brussel", *Jaarboek Koninklijke soevereine hoofdkamer van retorica "De Fontaine" te Gent*, 53-54, pp. 31-111.
- ROOBAERT (Edmond): 2011, "Het leven en werk van de Brusselse glasschilder Claes I Rombouts en diens zonen, volgens nieuwe archivalische vondsten", *Oud Holland*, 124, pp. 1-37.
- ROOBAERT (Edmond): 2012, "De Brusselse rederijders in de 16de eeuw, hun plaats in het stadsgebeuren en hun beroepsactiviteiten", *Eigen Schoon & De Brabander*, 95, pp. 541-594.
- SLEIDERINK (Remco) : 2012, "De dichters Jan Smeken en Johannes Pertcheval en de devotie tot Onze Lieve Vrouw van de Zeven Weeën. Nieuwe gegevens uit de rekeningen van de Brusselse broederschap (1499-1516)", *Queeste*, 19, pp. 42-69.
- SLEIDERINK (Remco) : 2013, "Sebastiaan en Swa. De zoektocht naar het cultureel erfgoed van de Brusselse handboogschutters", *Madoc. Tijdschrift over de Middeleeuwen*, 27, pp. 142-153.
- VAN BRUAENE (Anne-Laure): 2003, "Minnelijke rederijders, schandelijke spelen. De rederijderskamers in Brussel tussen 1400 en 1585", in JANSSENS (Jozef)

- & SLEIDERINK (Remco), red. *De macht van het schone woord. Literatuur in Brussel van de 14de tot de 18de eeuw* (Leuven: Davidsfonds), pp. 125-139 en pp. 251-255.
- VAN BRUAENE (Anne-Laure): 2004, "De Corenbloem", in VAN BRUAENE (Anne-Laure), *Repertorium van rederijerskamers in de Zuidelijke Nederlanden, 1400-1650*, z.p. (= digitale bijlage 1 bij VAN BRUAENE : 2008), op 5 oktober 2013 geraadpleegd via www.dbnl.org.
- VAN BRUAENE (Anne-Laure): 2008, *Om beters wille. Rederijerskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650)* (Amsterdam: Amsterdam University Press).
- VAN DOORSLAER (G.) : 1926, "La fabrication de tapisseries à Malines", *Annales de l'Académie Royale d'Archéologie de Belgique*, 7e reeks, deel III, pp. 19-79.
- VAN EEGHEM (Willem): 1941, "Die seven bliscapen en het Corenbloemken", *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1941, pp. 529-547.
- VAN EEGHEM (Willem): 1944, "Het Brusselsche rederijersfeest (1565)", *Jaarboek der Koninklijke souveraine kamer van rhetorica van Vlaanderen De Fontaine*, 1944, pp. 57-82.
- VAN EEGHEM (Willem), ed. : 1937, *Drie schandaleuze spelen (Brussel 1559)* (Antwerpen: De Sikkel).
- WAUTERS (A.) : 1878 [1973], *Les tapisseries bruxelloises* (Bruxelles : Baertsoen).
- WAUTERS (A.) : 1881, *Bernard van Orley, sa famille et ses œuvres* (Bruxelles: Hayez).

